

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

FEBRUARI 2003
JAARGANG 29 no. 1

GERECHTIGHEID

VREDE

VERZOENING

DOEN

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers, Cura Migratorum-ID
Luybenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel. (+31) 073-6145159

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.
Hooiweg 188 B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089-352 883

Samen op Weg-Kerken: Josien Folbert, Ane Mulder
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-880 1 880

REDACTIE:

Martha Frederiks
Simon Lambregs
Nico Landman
Ane Mulder
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie)
Karel Steenbrink
Ûmit Tas
Pim Valkenberg

Abonnementen:

Binnenland: 14 € (5 nummers)
Buitenland : 15€
Losse nrs. : 3€ **plus** portokosten
Giro 4 300 211 tnv Begrip/Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
tnv Begrip, Hooiweg 188, B-3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

E-mail: Begrip@planet.nl

Tekeningen: Frans Kalb

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel. (+31) 073-6145159
Fax. (+31) 073-6131175
Op Internet te raadplegen als: http://efa.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Een van de 99 mooiste namen voor God is *as-salaam*, de vrede. Bedevaartgangers naar Mekka treden de grote moskee binnen door de poort van de vrede. Het Leerhuis citeert 'woorden van vrede'. De eerste twee artikelen laten zien hoe moslima's met een Indonesische achtergrond vrede en gerechtigheid in praktijk brengen door hun houding en daden. Het derde artikel gaat over verzoening in Bosnië en hoe Nederlandse christenen daarbij betrokken zijn. Naast ervaringen uit Azië en Europa komt ook Afrika ter sprake, waar de Raad van Kerken in Sierra Leone actief is bij de wederopbouw van het land.

In de gebruikelijke rubrieken (bl. 34, 41) zijn ook tekenen van vrede te vinden.

N.B. Op bl. 41 vindt u een interview met de voorzitter van de Executieve van moslims van België. Dit artikel hoort bij het vorige nummer. – P.R.

INHOUD

Leerhuis	Keuze van citaten: Piet Reesink	2
Vrede doen als Molukker	Farida van Bommel-Pattisahusiwa)	4
Gerechtigheid doen	Nelly van Doorn-Harder	12
Tuzla: bruggen bouwen	Henny en Willem van Wieren	19
Op de bres voor de vrede	Martha Frederiks	29
Moslims hier en elders		35
Interview met voorzitter Executieve (B)	Simon Lambregts	40
Boeken		45
Evenementen		kaft

Woorden van vrede

Op 17 december 2001 kwamen ruim 350 mensen van verschillende gelovige tradities en overtuigingen bijeen in de Geertekerk in Utrecht om de *Sema voor de Ene Vrede* te vieren. De Riban-gemeenschap, voorheen *Stichting Tariqat Mevlana Nederland*, zorgde voor een perfecte sfeer en organisatie en publiceerde onlangs de inleidingen van die dag onder de titel "Woorden van Vrede". We citeren hieruit enkele passages.

Op 17 december herdenken we dat de beroemde dichter en soefimysticus Mevlana Rumi overleed. Zijn boodschap van liefde overstijgt de grenzen van de verschillende religieuze tradities: "Alle godsdiensten zijn in essentie één. In de lofprijzingen en zegeningen worden alle profeten geloofd. Alle lofprijzingen worden vermengd en verenigd. De bekera worden in hetzelfde bekken geledigd. Weet dat alle lof het licht van God behoort en slechts geleend wordt aan geschapen vormen en mensen. Maar mensen worden afgeleid door hun idolen en raken zo verder verwijderd van de werkelijkheid die ze eerst waren."

Rumi zelf bad even graag in een synagoge of kerk als in een moskee. Hij beschouwde elke gebedsplaats als heilige grond. Zo roept hij zijn medemoslims op:

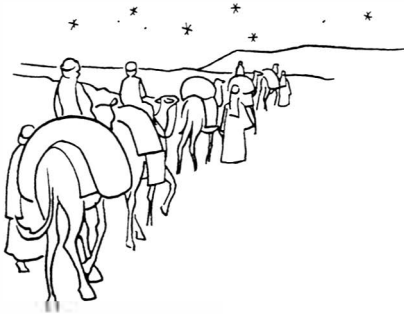
Wat is jullie raad, o moslims, want ik ken mijzelf niet. Ik ben geen christen, geen jood, geen pars en geen moslim. Ik kom niet uit het oosten, niet uit het westen, niet uit het land en niet uit de zee. Ik kom niet uit de schoot der aarde en niet uit de hemel. Ik ben niet van de aarde, niet van water, niet van lucht en niet van vuur. Ik kom niet van de troon, niet van het tapijt, niet van zijn en niet van worden. Ik kom niet uit India, niet uit China, niet uit Bulgaar, niet uit Saskent. Ik kom niet uit Irak en niet uit Khorasan. Ik ben niet van deze wereld, niet van het hiernamaals, niet van het paradijs en niet van de hel. Ik ben niet van Adam en niet van Eva, niet van de hemel en niet van ridhwan. Mijn plaats is waar geen plaats is, mijn teken is zonder teken. Ik heb geen lichaam en geen ziel, want ik ben opgestaan in de ziel der zielen. Alle dualiteit heb ik achter me gelaten; ik zie in de twee werelden alleen de Ene. De Ene zoek ik, de Ene ken ik, de Ene zie ik, de Ene roep ik. Hij is de eerste. Hij is de laatste. Hij is de openlijke, Hij is de verborgene. Niets ken ik behalve: O Hij, en O. Hij die is. Ik ben dronken van de beker der liefde en de twee werelden zijn me ontschoten.

Vanuit een moment van grote smart ontstond zijn volledige overgave aan de Ene, in een dans, de *sema* genoemd, het draaien om de as van het bestaan. Iedereen, ongeacht zijn geloof, wordt uitgenodigd: "Kom, wie je ook bent. Zwerver, vereerder, minnaar van het heengaan, het maakt niet uit. Dit is geen karavaan van wanhoop. Kom, ook al heb je je belofte al duizend keer geschonden, kom toch terug. Kom, kom".

Een andere profeet met een grensoverschrijdende boodschap is Jesaja. Zijn visioen van universele vrede ziet er als volgt uit:

“ Maar op het einde der tijden zal de Berg van Jahweh’s tempel boven de toppen der bergen staan, zich verheffen boven de heuvels. Alle volken stromen er heen. Talloze naties maken zich op. Komt, zeggen ze, trekken we naar de Berg van Jahweh, Naar het huis van Jakobs God: Hij zal ons zijn wegen doen kennen, Wij zullen zijn paden betreden. Want uit Sion komt de wet, uit Jerusalem Jahweh’s woord. Hij zal tussen de volkeren scheidsrechter zijn, en recht verschaffen aan machtige naties: Dan smeden ze hun zwaarden tot ploegijzers om, en hun lansen tot sikkels: Geen volk trekt zijn zwaard meer tegen een ander, en niemand oefent zich voor de strijd. Op huis van Jakob. Laat ons wandelen in Jahweh’s licht!” (Jesaja 2:2-5 vert. Canis.)

Deze tekst zou als imperialisme en onverdraagzaamheid kunnen worden uitgelegd. Het is echter de enige tekst in het Eerste Testament waar vrede wordt bereikt, niet als een gevolg van strijd maar als resultaat van een gezamenlijk opgaan naar de berg Sion. Voorbij jodendom, christendom, islam of welke godsdienst dan ook, klinkt hier de universele boodschap van vrede voor alle mensen. Het recht zal de slechte daden blootleggen niet alleen van schurken(staten), ook onrecht, door ons aangericht, moet recht worden gemaakt. Pas dan zal de woestijn bloeien en de steppe juichen.

Van Inayat Khan, stichter van soefi-bewegingen, is het volgende gebed:

Zend Uw vrede, o Heer, die volmaakt is en eeuwigdurend

Opdat onze ziel vrede moge uitstralen

Zend Uw vrede, o Heer, opdat wij harmonisch mogen denken, spreken en handelen

Zend Uw vrede, o Heer, opdat wij tevreden mogen zijn en dankbaar voor Uw gaven

Zend Uw vrede, o Heer, opdat wij temidden van onze wereldse strijd Uw geluk mogen genieten

Zend Uw vrede, o Heer, opdat ons leven een goddelijke visie mogen worden en in Uw licht alle duisternis moge verdwijnen

Zend Uw vrede, o Heer, Onze Vader en Moeder, opdat wij, Uw kinderen op aarde, ons allen in een broeder- en zusterschap mogen verenigen.

N.B. Het boekje *Woorden van Vrede* is te bestellen bij Hannie Manschot, Rembrandtkade 50bis, 3583 TP Utrecht 030-2292460. Tegelijkertijd wordt u verzocht EU 5,- over te maken naar gironummer 612.41.94 t.n.v. Stichting Tariqat Mevlana Nederland o.v.v. "bestelling Woorden van Vrede".

Vrede doen als Molukker

F. van Bommel -Pattisahusiwa

Naar aanleiding van het geweld op de Molukken hield Farida van Bommel-Pattisahusiwa in 2001 een toespraak. Zij sprak deze lezing uit tijdens een bijeenkomst van de Raad van Religies op maandag 21 mei 2001, in het LDC van de SOW kerken. Het betrof een ontmoetingsdag waarin de vraag centraal stond of alle religies en levensbeschouwingen gelijkwaardig te zijn. Het is een postuum eerbetoon aan haar moeder en een prachtig voorbeeld van concrete dialoog tussen moslims en christenen.

Om over respect te kunnen praten, ben ik in mezelf gaan kijken. Wat heeft mij gevormd. En eruit kwam mijn moeder, een kleine Molukse vrouw, met een groot moslim hart. Respect kan je krijgen, maar daar moet je niet vanuit gaan in het leven. Respect moet je geven of beter gezegd delen. Respect is iets dat binnen in je zit, hoe meer je ernaar zoekt in jezelf, hoe meer je zult merken dat het naar de oppervlakte komt vanuit jezelf, dat het zich gaat manifesteren als een waarde. Respect is de ander accepteren, zoals die is.

Sinds de onlusten op de Molukken zijn wij, moslims en christenen, elkaar aan het verkenen. Het was een schok toen we beseften dat we elkaar zo naar het leven kunnen staan. Wat drijft een mens om een ander mens te verwonden. Survival -overleven?

Ik zag hoe mijn oude moeder reageerde bij de eerste tv beelden. Hoe kunnen ze dat doen, hoe kunnen ze elkaar aanvallen. Mijn moeder voelde het aan den lijve, terwijl ze het op tv zag. Ik zag haar verdriet.

Een vrouw met gezag

Toen de Molukse gemeenschap zich begon te roeren en zich in beweging zette door stille tochten te lopen, liep zij mee, mijn 72-jarige

moeder. De laatste stille tocht, door haar eigen dorp, zat ze in een invalidenwagentje, voorop. Mijn moeder, nu anderhalf jaar geleden overleden, was een krachtige vrouw, een vrouw met gezag en anderen hadden ontzag voor haar.

Als vrouw van een KNIL-soldaat kwam zij met mijn vader met de Groote Beer, een grote stoomboot, vanuit de kampong, overgeplaatst naar Nederland. De eerste 15 jaar leefden wij in een geïsoleerd moslim barakkenkamp in Wyldemerck bij Balk in Friesland. Pas in de jaren 60 gingen we in een wijk van Ridderkerk wonen tussen de Nederlanders.

Omgang met andersdenkenden

Zij had alleen de koranschool gevolgd. Zij las Maleise boekjes in Arabisch schrift. In de 50 jaar dat zij in Nederland leefde, heeft ze zichzelf ontwikkeld door zich te verdiepen in haar geloof. Vanuit die kennis heeft ze haar kinderen bepaalde principes bijgebracht, die essentieel zijn in hun bestaansrecht. Mijn moeder was ons levend voorbeeld. Haar levensstijl haalde zij niet alleen uit de religieuze boekjes en uit de Koran, maar ook uit haarzelf, haar godsbesef. Haar liefde voor haar Schepper, kon zij uitstralen in de normaalste dingen.

Voor mijn moeder bestonden geen grenzen. Zonder haar moslim identiteit te verloochenen, kon ze omgaan met andersdenkenden en mensen van andere culturen, uit andere werelddelen. Dat was voor haar de normaalste zaak van de wereld.

Terwijl wij in bepaalde gevallen soms een gevoel van gêne ten toon kunnen spreiden of een beetje afstandelijk kunnen doen wanneer we iemand voor het eerst ontmoeten, en vooral niet meer dan een 'hallo' of 'daag' naar elkaar kunnen produceren, kan mijn moeder gewoon iedereen die ze tegenkomt uitnodigen. Haar gastvrijheid is van een grenzeloze generositeit. Zo kan de bel gaan, terwijl wij, haar kinderen, binnenzitten en een grote Somalische vrouw met een kindje op haar arm in de deuropening staat. Of we zien haar met haar Marokkaanse vriendin samen eten. Of anders met onze Hollandse burens, Hans en Ditta, die ze met elke islamitische feestdag, een schaal met eten liet brengen, vooral in de Ramadan.

Itu hamba Allah

Over de ander, zei mijn moeder altijd tegen ons: *itu hamba Allah*, dat is Gods schepping - een waarschuwing naar ons: wees respectvol naar Gods schepping. Mijn moeder was een oprechte gelovige vrouw, die dat ook kon uitdragen in haar doen en laten. Haar opvoeding was essentieel voor onze ontwikkeling en onze omgang met anderen. Mijn moeder leerde ons de ander te respecteren in zijn anders-zijn.

Zij leerde ons verantwoordelijkheidsgevoel voor elkaar te ontwikkelen.

Mijn moeder had een taak: haar kinderen en kleinkinderen - ze had 14 kleinkinderen en 4 achterkleinkinderen - tot verantwoordelijke mensen op te voeden. Ze deed dit gewoon door haar voorbeeld uit te dragen.

Zij zocht altijd naar het goede in de mens. Ze zag eerst de mens en dan pas wat hij is. Eerst hamba Allah, God' s schepping, en dan pas zijn etniciteit.

God-mother

Zij geloofde vooral in het doen van het goede, door letterlijk te geven, of beter gezegd: te delen. De ander bij voorbaat liefhebben, omdat hij of zij een schepping is van God, is voor haar een vorm van aanbidding.

Geen theologische opleiding, geen psychologische bijscholing, gewoon zoeken in jezelf, in je innerlijk.

Gekscherend noemen wij haar wel eens de God-Mother, want zij kon haar clan, haar achterban, wij, haar kinderen en kleinkinderen, goed begeleiden en sturen.

Zij sprak gebroken Nederlands, maar communiceerde in de taal van haar hart. Zij heeft in ons het gevoel van erbarmen voor de ander bijgebracht.

Ik merk dat ik door mijn moeder gevormd ben. De kracht van een vrouw, met heel haar wezen, in dienst van de Schepper.

Zij leerde ons, hoe we met respect, met de ander moeten omgaan. Zij gaf alles, met het diepe geloof dat God in Zijn Goedheid terug-

geeft. In al haar handelingen zocht ze de zegening van God.

Open huis

Wij hebben geleerd om onszelf weg te cijferen om de ander te helpen. Soms komen we thuis en heeft een broer een vriend meegenomen die uit huis is gezet of geen onderdak had en die tijdelijk bij haar onderdak en zorg kreeg. Er zaten voortdurend andere mensen in de wekelijkse zikr-kringen die zij organiseerde bij haar thuis voor ons, haar kinderen. Eens per week, op zaterdagavond kwamen alle kinderen met echtgenoten en kroost bij haar thuis, voor een gebedsmeditatie en om gewoon bij elkaar te zijn. De bedoeling is de onderlinge band te verstevigen, en onze kinderen, haar kleinkinderen de familieband te laten voelen. U moet weten dat wij geen andere familieleden in Nederland hebben, en al onze familie in Indonesië zit. Dus mijn moeder was onze familie. Alles draaide ook om haar.

Zij was voor een vrouw best revolutionair bezig geweest, zeker in een gemeenschap, die vrij gesloten en passief is. Zij stelde altijd haar huis ter beschikking voor allerlei manifestaties en zij was altijd en overal aanwezig. Zij ging om met andersdenkenden zonder haar eigen identiteit te verliezen, eigenlijk ging ze daardoor zich meer verdiepen in haar eigen godsdienst. Zij is een bron voor ons, haar kinderen, geweest.

Op haar begrafenis liep mijn Hollandse schoonzuster, bij ons bekend om haar nuchterheid, naast mij, achter de baar, en zei:

Mamma is iemand die niet discrimineert, of je nou wit bent of zwart, iedereen is belangrijk voor haar.

Gezusters

Sinds 2 jaar zit ik in een interreligieuze Molukse vrouwengroep, *Vrouwen voor Vrede op de Molukken*. Ik ben als moslim Molukse, samen met Vera Tentua, mijn christen partner, voortrekker van onze beweging. Wij treden overal samen op. Heel bewust profilerend, christen en moslim, adik-kaka, gezusters.

Wat heeft mijn moeder met mijn voortrektersrol te maken in deze groep? Ik merk dat ik gemakkelijk met andersdenkenden omga.

Mijn omgang met Vera, mijn christenzuster in *Vrouwen voor Vrede op de Molukken* kent ook geen grenzen. Zelfs zo dat Vera soms vergeet dat ik moslim ben en geen kerkelijke liederen kan zingen, als ik naast haar zit in de kerk als we een toespraak moeten houden.

Zij zegt zelfs tegen mij dat ik mag meezingen als ik wil. Tijdens de ontmoetingen met Vera, of wanneer we samen ergens naar toe reizen, praten we over elkaars achtergrond. Ik merk dat ik voortdurend aan 'vergelijkende godsdienst' doe. Het feit dat christen Molukkers God aanspreken met Tuhan Allah, is ook heel bijzonder. Ook Vera is erg geïnteresseerd in mijn religieuze achtergrond en zegt steeds Salam Alaikum tegen mij en dan grinniken we. En de afgelopen Ramadan heeft ze met me mee gevast.

De allereerste keer dat ik op uitnodiging van een Molukse dominee, ds. Seth Mustamu, een

korte toespraak hield in een kerk vol christen Molukkers, was na een stille tocht in Amsterdam op 24 april 1999. Het was de tijd dat kerken en moskeeën in brand werden gestoken in Ambon. Wij liepen met z'n drietjes, mijn man, mijn dochter en ik, de enige moslims, in een stoet van 700 tot 800 christen Molukkers. Later hoorde ik van ds. Seth dat ik vooral indruk had gemaakt bij de jongeren. Ik sprak 4 minuten, maar lang genoeg om in zo'n kort tijdsbestek duidelijk te maken dat de Koran niet aanmoedigt om andersgelovigen te bestrijden, maar juist om de vrijheid van godsdienst te verdedigen:

En indien God sommige mensen niet door middel van anderen tegenhield, zouden ongewijfeld kloosters, kerken, synagogen en moskeeën, waarin dikwijls de naam van God wort herdacht, zijn afgebroken... Koran 22: 39-41 (*surat al-Hadj*).

Elke gelovige moslim heeft de opdracht om plaatsen waar Gods naam veelvuldig herdacht wordt, te beschermen. Christenen zouden zich veilig moeten voelen bij moslims.

Jezus, profeet voor de mensheid

Later werd ik uitgenodigd om in zijn eigen kerk te spreken op 13 december 1999. Het thema was: moeten we kerst vieren of niet. Stille nacht of geen stille nacht op Ambon? Wat is mijn mening als moslim. Het was in de vastenmaand Ramadan. Ik zei o.a.: Kerst vieren, zeker, juist nu. Moslims kennen Jezus als Isa. Over Isa denken en praten is niet alleen van het christendom. Jezus is een van de profeten van de islam, een van de vertegenwoordigers van God op aarde. Een van de gezondenen. Jezus (vrede zij met hem) is een voorbeeld, een *rasoel* (gezondene), een *nabi* (profeet) voor de hele mensheid. (Soera Marjam, 19:34).

In de Koran zegt Jezus (vrede zij met hem) over zichzelf: "Vrede was met mij op de dag van mijn geboorte en zal met mij zijn op de dag van mijn dood en ook op de dag dat ik ten leven zal worden opgewekt".

Na afloop kreeg ik reacties van Molukse christenen die verbaasd waren, dat in de Koran zo over Jezus wordt geschreven en dat ik als moslim met respect over Jezus kon praten. In de afgelopen twee jaar kwam ik in aanraking met veel christen Molukkers. Door de samenwerking met moslim Molukkers beseften ze pas dat ze al verschillende keren naar Ambon gereisd waren, maar altijd in de christelijke sfeer bleven. Pas nu werden ze geconfronteerd met moslim Molukkers en gedwongen om erover na te denken en zich in die ander te verdiepen.

Wie is slachtoffer?

Mijn samenwerking met christen Molukkers brengt natuurlijk binnen mijn eigen moslim achterban nog al wat te berde. Er zijn verschillende reacties. Wat mij opviel is dat de Molukse moslim gemeenschap in Nederland zich slachtoffer voelt, terwijl toch onder de christenen in Ambon heel veel slachtoffers vielen en duizenden in vluchtelingenkampen zitten. Er is hiervoor natuurlijk een verklaring en dat is dat de moslims zich altijd historisch gezien al achtergesteld voelden door de Nederlanders, die zich vaak alleen met christen Molukkers hebben bemoeid, neem bijvoorbeeld

maar het onderwijs in de koloniale periode. Dat was alleen maar bestemd voor christen Molukkers.

Als moslim Molukker hebben wij het moeilijk door de negatieve beeldvorming. We worden negatief belicht. We worden hier aangekeken als de aanstokers van het conflict. Jullie zijn de aanvallers, wordt gezegd, kijk maar naar de *Laskar Jihad* en de vluchtelingenkampen vol met christenen.

Eigen achterban

Het kost ons, de vrouwen, veel energie om sommige elementen binnen onze achterban te overtuigen dat het goed is om samen te werken met christenen. Omdat het goed is voor

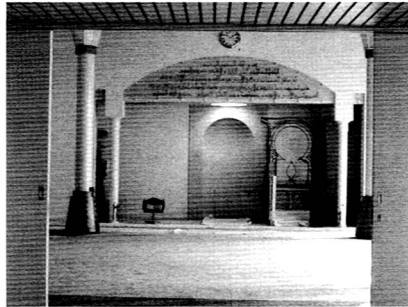
de toekomst van Maluku. Vanuit onze eigen achterban krijgen we dus reacties van mensen die zeggen "weten jullie wel wat jullie doen? Je moet je niet laten gebruiken door de tegenpartij!" Zowel aan christen- als aan moslimkant heb je groepen die radicaal zijn. Die niets willen weten van de vijand. Soms lijkt het vechten tegen de bierkaai. Het kost je vooral veel energie als de tegenwerking uit je

eigen gemeenschap komt. Dan moet je weer extra bewijzen dat je toch goed bezig bent. Voor je iets klaar krijgt moet je eerst een zware discussie voeren in eigen kring. Het kost enorm veel energie maar als je dan achteraf ziet dat het dan toch

geaccepteerd wordt, dan doet je dat weer goed. Dat zijn dan misschien je beproevingen in het leven. Als moslim geloof je daarin. Op weg naar het goede moet je over allerlei heuvels en bergen. En daar moet je allemaal overheen.

Ondanks dat Molukse moslim vrouwen niet eerder zo intensief met christen vrouwen hebben samengewerkt, is het opvallend binnen onze moslimgemeenschap dat de vrouwen van de twee enige Molukse moslimwijken in Ridderkerk en Waalwijk, het actiefst zijn en goed samenwerken.

Toch zijn we ondanks de goede samenwerking voorzichtig. Wat een groot obstakel vormt in de samenwerking met christenen is

de RMS-kwestie. Daar zijn we gewoon allergisch voor. Moslim Molukkers hebben het hier daardoor moeilijker. Het krijgt zijn effect bij de familie in Indonesië. Ik heb persoonlijk al vragen gekregen van mijn familie uit Ambon of het waar was over geruchten dat ik bij *Front Kedaulatan Maluku* zit, een soort vernieuwing van de RMS. Op mijn antwoord dat dat toch echt leugens zijn, kreeg ik per omgaande een opgeluchte e-mail terug dat ik vooral moet doorgaan met het goede werk. Maar de boodschap was duidelijk.

Ik krijg ook allerlei opmerkingen naar mijn hoofd geslingerd dat ik naïef ben en dat ik wordt gebruikt door christen Molukkers om subsidie binnen te halen. Laatst hoorde ik nog iemand over mij zeggen dat ik een eenzame strijd voer. Waarom ik samenwerk met christenen. Ik verbaas me waarom ze zo denken, want ik zie het als iets wat op mijn weg komt en waar ik mee geconfronteerd wordt en dat ga ik niet uit de weg. Ik voel het niet als een eenzame strijd. Ik voel alleen maar warmte en zegening van God. Het is soms moeilijk omdat je wordt tegengewerkt door bepaalde elementen in je eigen achterban.

Wij zijn geen vreemden

Maar ik laat me niet door hen ontmoedigen. ik hoop dat ik hen juist kan doen inzien dat door de ander liefde te geven je liefde terugkrijgt. Ik vergader veel met christen vrouwen en kom de laatste tijd regelmatig in Molukse christenkringen, en ik profileer me met behoud van mijn eigen moslim identiteit. Ik

denk maar zo, als ik aan de vrede wil werken tussen christenen en moslims dan moeten zij mij accepteren zoals ik ben, want ik ben nu eenmaal zo, en niet anders dan zij. Zo heb ik in een toespraak, nadat we in een stille tocht gelopen hebben, woorden gebruikt, die rechtstreeks uit mijn hart kwamen, omdat ik me als moslim Molukker identificeer met de christen Molukker. Voor een publiek van ongeveer 2000 christen Molukkers en misschien 20 moslim Molukkers voor het Vredespaleis begon ik mijn rede met hen aan te roepen: christen Molukker, hoor mij aan, wij zijn geen vreemden van elkaar, jouw geluk is mijn geluk, jouw pijn is mijn pijn, jouw verdriet is mijn verdriet, want jouw land is mijn land met eeuwenoude tradities, niet voor niets door onze voorouders ingeplant in ons wezen. Christen Molukkers, moslim Molukkers, wij zijn kinderen van één volk, wij zijn de kleinkinderen van Pattimura, wij lopen deze tocht in stilte voor onze knilvaders en moeders, die in de afgelopen 50 jaar tweemaal het gevoel van verscheurdheid aan den lijve ondergingen, toen ze afscheid namen van hun familie en hun geliefde eilandenrijk en met grote stoomboten naar een onbekend land voeren. Ik zie weer mijn moeder zitten, midden in haar houten barakkenkamertje voor zich uitstarend met een brief uit het verre vaderland in haar schoot. Nu het zelfde gevoel van verscheurdheid, de onzekerheid over de familie, machteloos en verdrietig over trieste berichten van doodgeschoten en verminkte familieleden, in stilte schreeuwen wij om aandacht voor de pijn daar en het verdriet hier. ...

Ik heb heel veel reacties gekregen van christen Molukkers, die emotioneel werden en mij vertelden dat zij bijzonder geraakt waren door die woorden. Een jongere vertelde mij dat het een ommekeer werd in zijn kijk op moslim Molukkers en dat hij ons zag als medeslachtoffers. En van moslims kreeg ik reacties dat ik precies dat verwoordde wat zij voelden, maar niet wisten hoe het te verwoorden.

Ik denk dat ik die woorden uit mijn innerlijk naar boven heb gehaald doordat ik de ander niet zie als iemand anders, maar als mede-Molukker wie ik in onze machteloosheid wil omarmen en met wie ik samen wil huilen om dat wat over ons heen kwam.

Wat jij voelt, voel ik ook

Ik ben pas medemens als ik ook de ander kan aanvoelen. In dit geval hetzelfde verdriet. Ook hier lopen Molukkers met hun ziel onder hun arm, zowel christen als moslim. Een manier om pijn en verdriet te verwerken is het samen lopen in stille tochten, en ook het uiten tegenover elkaar van gevoelens van verdriet. Wij weten dat in dit Molukse drama, grote belangen spelen. Waar wij ons nu van bewust worden is, dat wij vanuit Nederland aan dialoog en ontmoeting met de andersdenkende, moeten werken en zorgen dat het dialoogvirus overvliegt naar Ambon. Eerst moet het vertrouwen worden hersteld. Werken aan de basis, zorgen dat het fundament waarop de vrede kan rusten, stevig wordt. We moeten werken aan mentaliteitsverandering. Wij moeten elkaar in de ogen durven kijken. En tegen elkaar kunnen zeggen, zie jij jezelf

in mijn ogen. Want jij bent hetzelfde als ik. Wat jij voelt, voel ik ook, wat jij bent, ben ik ook. De werkelijke betekenis van *ale rasa beta rasa*.

Moeilijke weg van dialoog

Soms vond ik het nodig om als moslim Molukker op bepaalde berichten uit de Molukken te reageren in lezingen voor Moluks publiek.

Er komen berichten vanuit het moederland die soms deprimerend zijn, zoals gedwongen bekingen en besnijdenissen. Dit zijn oorlogsmisdaden die voor de rechter gebracht moeten worden. Want de islam verbiedt het om mensen tegen hun wil in te bekeren en besnijdenissen onder dwang is helemaal uit den boze. Dit is on-islamitisch, on-indonesisch en on-Moluks en wij als moslimgemeenschap in Nederland veroordelen dit volledig. Deze gruwelijke feiten zijn ook weer om twee religieuze groepen te provoceren. De moeilijke weg is die van dialoog en verzoening en de makkelijke weg is die van agressie en elkaar uit roeien. Dat kunnen we nu zien aan de reacties op de mensen die staan voor dialoog en verzoening. Zij worden van huis en haard verdreven. Maar waar ze voor staan, dat is de toekomst voor de Molukken: samenwerkingsprojecten op basis van gelijke deelname van moslims en christenen.

We moeten ons dus niet laten ontmoedigen, want beproevingen zullen wij en zeker onze mensen daar op hun weg naar vrede blijven tegenkomen. Ik blijf geloven dat vrouwen, mannen en jongeren, die werkelijk vrede willen, ook vrede zullen krijgen. De ibu radja

van Paso. ibu Maitimu. een dappere christen vrouw liet zien wat werken aan vrede betekent. Zij bezocht onlangs de vrouw van de radja van Seith. een moslimdorp. die net van de bedevaart van Mekka terugkwam. Zij liet hiermee zien. dat zij een voorbeeldfunctie bekleedde en zij liet zien dat werken aan vrede is werken aan dialoog en ontmoeting. En dat betekent letterlijk "interesse in elkaar tonen", oprechte interesse, zodat je geen vreemde voor elkaar blijft. Want als we vreemden voor elkaar blijven, blijft die afstand. Als we elkaar kennen als broeders. kunnen we ook in tijden van moeilijkheden bij elkaar aankloppen en voor elkaar instaan. Want vrede is pas, als de moslim Molukker

de christen Molukker beschermt en de christen Molukker de moslim Molukker.

Verantwoordelijk zijn voor elkaar.

Mensen die ons hier hoop kwamen brengen. dat was het ontroerende gevoel dat ik kreeg toen ik de Baku Bae (verzoening/ weer goedmaken) groep hier was. Deze mensen die zelf uit het oorlogsgebied komen, brengen ons hoop. De omgekeerde wereld. Zij laten ons zien dat wat zij nodig hebben in Ambon, maar ook wij hier. een teken van liefde is voor elkaar. Ik ben niet meer of minder dan jij. Christen of moslim. wij zijn van dezelfde oorsprong. Wij moeten voor elkaar kunnen instaan en op elkaar kunnen rekenen.

Molukse moskee Waalwijk

GERECHTIGHEID DOEN

In 2000 had Nelly van Doorn – Harder een Interview met mevrouw Sinta Nuriyah Abdurrahman Wahid, the ex-First Lady van Indonesië.

Zelf gehandicapt

Augustus 2000 ontmoette ik Ibu Nuriyah, genoemd bij haar koosnaam, in een grote ontvangstzaal in het presidentiële paleis in Jakarta. Ze zat alleen en het kostte even tijd om haar te midden van een oseaan van rijkelijk gedecoreerde stoelen te vinden. Op een tafel lagen pamfletten over de laatste projecten waar ze aan meewerkt: toerisme voor gehandicapten. Zij kent hun hachelijke situatie te goed, want ze is zelf verlamd vanaf haar middel na een auto ongeluk in 1993.

De sfeer staat in groot contrast met waar we elkaar ontmoetten bij mijn bezoek aan Indonesië vorig jaar. Het was een paar maanden voordat haar man de eerste democratisch gekozen president werd van Indonesië. Wij zaten op matjes op de vloer van het huis van één van haar dochters. De familie is gewend om eenvoudig te leven. Abdurrahman Wahids werk bestond uit artikelen schrijven en het houden van toespraken. Hij ontving nooit een officieel salaris voor zijn functie als voorzitter van de grootste moslim organisatie van Indonesië, de Nahdatul Ulama (NU), die ongeveer 40 miljoen leden telt. Ibu Nuriyah probeerde het inkomen voor haar gezin aan te vullen door te werken als journalist.

Sociaal actief

Mevrouw Nuriyah heeft een vaardigheid om moeilijke strijdpunten aan te pakken. Al lang voor zij de First Lady van Indonesië werd, was zij een sociaal activiste die demonstraties leidde tegen de Soeharto regering. Tegenwoordig, nu haar echtgenoot aankijkt tegen groeiende kritiek en aanklachten van het parlement, is mevrouw Nuriyah niet van plan op te geven. Zo lang haar man aan de macht blijft, zal zij haar positie gebruiken om op te

komen voor gehandicapten, armen, vrouwen en kinderen. Met gehandicapte mensen wordt meestal in Indonesië nauwelijks rekening gehouden.

Weinig gebouwen hebben faciliteiten zodat je met een rolstoel binnen kunt komen. Rolstoelen op zich zijn schaars. De minder draagkrachtigen bewegen zich voort op eigen gemaakte voertuigen of kruipen rond in de straten. Haar verdediging van vrouwen beperkt zich niet tot de meest acceptabele ge-

bieden. Zij spreekt vrij uit over geweld tegen vrouwen, in het bijzonder over huiselijk geweld. Men gaat ervan uit dat dit niet voorkomt in Indonesië en er rust een zwaar taboe op om er over te spreken. Haar verbondenheid is met de armen en de minder bedeelden. Zij brengt regelmatig haar veiligheidsbeambten tot wanhoop door spontaan te besluiten een traditionele markt of gevangenis te bezoeken.

Opleiding en onderzoek

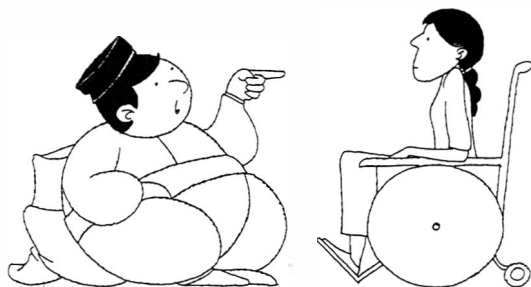
Mevrouw Nuriyah heeft islamitisch onderwijs gehad vanaf haar twaalfde jaar. Na de middelbare school zette ze haar studie voort en behaalde een graad in de islamitische rechtsgeleerdheid.

De wortel van discriminatie tegen vrouwen rust op een verkeerde interpretatie van het islamitisch onderwijs, zegt zij. Drie jaar geleden is zij een onderzoek gestart met enkele islamitische geleerden en sociale activisten naar gender vooroordelen in een religieuze tekst, die wijdverspreid op Indonesische koraanscholen, de *Pensantren*, wordt onderwezen. Een vrouw, die betrokken is bij de interpretatie van heilige teksten van de islam is een vreemd verschijnsel in de moslim wereld. Weinig vrouwen zijn opgeleid voor deze taak en weinigen hebben de moed door te zetten, omdat ze verwachten dat dit lawines van mannelijke kritiek losmaakt.

Mevrouw Nuriyahs inspanning beperkt zich niet tot het aanwenden van persoonlijk invloed en het opzetten van eigen initiatieven. De Indonesische regering heeft een Coördine-

rende Dienst voor Vrouwezaken, die een nationaal platform is gestart om haar ideeën te verspreiden en uit te voeren. Wat blijft is het overwinnen van de weerstand van voornamelijk mannelijke conservatieve moslims.

Aan het begin van het interview merkte ik op dat mevrouw Nuriyah vastte. Zij verklaarde: Sinds mijn tienerjaren heb ik, wat wij het Vasten van David noemen, gepraktiseerd. Dit betekent dat ik om de andere dag niet eet of drink tot zonsondergang. Vasten is essentieel voor de geest en het lichaam. Het helpt me mijn emoties onder controle te houden, bijvoorbeeld niet te snel kwaad te worden. Het is ook een manier om te bidden voor mijn kinderen en me voor te bereiden op de uitdagingen van deze wereld. Ik vast alleen, mijn echtgenoot, die lijdt aan overgewicht, zegt altijd: Laten we de taken als volgt verdelen:

'jij vast en ik eet.'

Hoe raakte u geïnteresseerd in vrouwenthemas?

Ik werd me pas laat bewust van vrouwenzaken. Gender-issues nam ik als vanzelfsprekend aan tot ik een graad behaalde

in vrouwenstudies. Door die studie werden mijn ogen geopend voor het feit dat vrouwen in het algemeen klein gehouden worden door hun culturele omgeving en door religieuze onderwijs.

Bijvoorbeeld, veel van de klassieke islamitische teksten die in Indonesië worden gebruikt zijn gender bevooroordeeld. Er zijn zelfs islamitische boeken die beweren dat vrouwen slaven van hun echtgenoten zijn en deze plaatsen hen in een ondergeschikte positie. Daarom vroeg ik me af of het juist is dat in de islam vrouwen zo behandeld worden. Maar het waren vooral de anti-Soeharto rellen van mei 1998 die me bewust maakten van de kwetsbaarheid van vrouwen.

Op 14 mei waren het vrouwen die verkracht en gedood werden door mannen. Ik realiseerde me dat in tijden van oorlog en oproer vrouwen en kinderen de eerste slachtoffers zijn.

Beschouwt u zichzelf als een feministe in dezelfde betekenis als een feministe in het westen?

Nee, dat doe ik niet, want dat zou betekenen dat ik een kapitaliste of een socialiste wil zijn. Ik ben een feministe overeenkomstig de Indonesische staatsideologie, de Pancasila. Dat betekent dat ik mijn acties baseer op grond van mijn geloof als moslim, maar ik accepteer ook de aanwezigheid van andere godsdiensten in Indonesië. Verder streef ik naar democratie en gelijke rechten voor allen. Mijn doel is gelijkheid tussen mannen en

vrouwen, omdat de Koran zegt dat mannen en vrouwen elkaars helpers zijn.

Behandelde uw ouders hun dochters anders dan hun zonen?

Mijn ouders maakten geen enkel onderscheid tussen de jongens en de meisjes. Wij kregen allemaal dezelfde studiemogelijkheden. Wat betreft onze vrouwelijke mogelijkheden werden we in het bijzonder beïnvloed door het voorbeeld van onze grootmoeder van moeders kant. Zij was de kostwinner van de familie en werkte als slager. Zij vertelde ons dingen als: "Wanneer je studeert, probeer om de kennis van je leraar op een dag voorbij te streven. Of, zorg er op zijn minst voor dat je hetzelfde niveau bereikt als degene die je onderwijst." Zij beïnvloedde ook onze visie op liefdadigheid door te benadrukken dat de armen even liefdadig kunnen zijn door in plaats van geld hun tijd en energie ergens aan te geven. Voor mij was ze het voorbeeld van zorgzame goedheid.

Zijn er andere vrouwen die u geïnspireerd hebben als sociale activiste?

Ik ben heel erg geïnspireerd door het voorbeeld van Moeder Theresa. Zij was vol bewogenheid en een leider in humanitaire zorg. Ze offerde haar hele leven op in dienstbaarheid voor anderen en dacht nooit aan zichzelf. Ik zou graag een fractie willen bereiken van wat zij deed. Ook spiegel ik mij aan het model van de godinnen die we kennen van het Java van voor de islam. Zij symboliseren zorgzame liefde voor de mensen. Men ge-

loofde dat ze altijd aanwezig waren om mensen te koesteren en hen te helpen gezond en welvarend te blijven.

Hoe is de situatie van vrouwen in Indonesië in het algemeen?

De conditie van vrouwen is nauw gerelateerd aan hun sociale niveau. In de lagere klassen zijn allen arm, maar is er een soort van gelijke verdeling van taken. Mannen en vrouwen werken samen voor het levensonderhoud. Zij zorgen samen voor de kinderen en belangrijke beslissingen binnen de huishouding worden samen genomen. Er is echter een neiging om voorkeur te geven aan jongens als het op scholing aankomt. Gender-ongelijkheid komt meer voor in de midden- en hogere klassen. Op dit niveau hebben mannen een hoger inkomen, dat hen economische macht geeft over de vrouwen. Die komen daarmee in een afhankelijkheidspositie. Ook op dit niveau vinden we veel psychologisch misbruik van vrouwen, bijvoorbeeld: de echtgenoot heeft een minnares of hij trouwt in het geheim een tweede vrouw.

Kunt u iets meer zeggen over polygamie?

Komt het vaak voor dat de echtgenoot een tweede vrouw trouwt?

Het komt nog vaak voor in Indonesië, vooral in kringen die financieel beter af zijn. In principe staat de Koran toe dat een moslim man maximaal vier vrouwen trouwt. Deze regel werd ingesteld in de Arabische samenleving, toen mannen veel meer dan vier vrouwen

trouwden. Dus de regel beperkte oorspronkelijk het aantal toegestane vrouwen. Ook is er het gebod dat de man eerlijk en rechtvaardig moet zijn tegenover al zijn vrouwen. Als een man vreest dat hij zijn vrouwen niet gelijkwaardig kan behandelen, dan wordt hem geadviseerd slechts één vrouw te nemen.

Vier vrouwen?

Deze leerstelling kan in materiële en spirituele zin geïnterpreteerd worden.

Traditioneel wordt 'rechtvaardig' in materiële zin geïnterpreteerd. Als je kunt voorzien in een huis en een auto voor al je vrouwen, dan is het O.K. Maar deze interpretatie doet tekort aan andere verzen in de Koran die zoeken naar een harmonieus leven tussen echtgenoten en kinderen, waarin liefde en affectie een rol spelen. Het is moeilijk om op eerlijke wijze je liefde te verdelen. Een man zou daarin niet oprecht kunnen zijn. Dit schept een groot lijden voor vrouwen en kan gezien worden als een vorm van psychologisch geweld tegen hen.

Zijn moslim mannen in Indonesië het eens met uw standpunt?

Velen niet. Zij zeggen dat polygamie bestaat om mannen te helpen niet in de zonde van

overspel te vallen. Maar zij vergeten dat zij in dit geval die zonde bedrijven, die maakt dat vrouwen lijden; zo zelfs dat ze soms aan de grens zitten van het plegen van zelfmoord. Afgezien daarvan, een man die een tweede vrouw neemt, veroorzaakt veel narigheid bij hun kinderen. Veel mannen echter zijn nog van streek door het feit, dat de vorige regering in 1983 een nieuwe wet introduceerde die burgers verbood meer dan één vrouw te trouwen. Zij realiseren zich niet dat dit was ter bescherming van het welzijn van burgers zodat zij niet gedwongen zouden zijn hun inkomsten te verdelen over twee gezinnen. Het is beter wanneer zij hun energie besteden aan het welzijn van de natie en het volk. Het feit dat speciaal hooggeplaatste personen doorgaan met het wisselen van echtgenoten is geen goed voorbeeld. En bovendien, als er een belangrijke gelegenheid is waar verwacht wordt dat de echtgenote meekomt, welke vrouw zou men dan meebrengen?

Waarom is het moeilijk voor Indonesiërs te discussiëren over zaken als geweld tegen

vrouwen en misbruik in het gezin en hoe kan dit veranderd worden?

Veel vrouwen denken dat het geoorloofd is dat hun echtgenoot hen slaat. Dit is gebaseerd op een vers uit de Koran waar staat: "Maar de vrouwen van wie jullie ongezeglijkheid vrezin, vermaant hen, weiger het bed met hen te delen en slaat hen." (4:34) Er is geen eenduidigheid over de betekenis van dit vers. Bij-

voorbeeld, velen interpreteren 'slaan' als het alleen geven van een tik op de hand. Anderen denken dat het toegestaan is vrouwen fysiek te misbruiken. Sommige vrouwen nemen de tekst letterlijk en lijden jaren onder ernstig huiselijk geweld, terwijl ze denken dat dit hen tot gehoorzame moslims maakt. Praten over geweld binnen het gezin is taboe, omdat het beschouwd wordt als een familiegeheim. Als een vrouw hiermee naar buiten komt en toegeeft dat haar man haar misbruikt dan brengt ze haar hele familie te schande. Ik heb waargenomen dat vrouwen enigszins vertrouwen hebben in de leiders (m/v) van de koranscholen over deze problematiek. Daarom wil ik een centrum openen voor mishandelde vrouwen in één van deze scholen hier in Jakarta. Dit zal een pilot-project worden dat kan leiden tot een aantal centra door het hele land. Op zulke plaatsen zullen vrouwen niet te veel opvallen, omdat veel mensen deze scholen bezoeken. Naast psychologische begeleiding zullen moslim vrouwen ook spirituele begeleiding ontvangen. Tegelijkertijd kunnen de kinderen naar school blijven gaan. Ook niet-moslim vrouwen zullen welkom zijn, sinds we proberen deze diensten te professionaliseren in speciale trainingscentra.

Wat stelt u zich voor te doen voor arme vrouwen? Indonesië lijdt nog steeds aan de nasleep van de economische crisis die begon in 1998.

Door heel Indonesië proberen we vrouwen te voorzien van kleine leningen om hiermee hun eigen zaak te starten. Omdat we zelf niet over

veel geld beschikken, hebben we de grens op S 500 gesteld. Ook voorzien we in beurzen voor kinderen zodat ze de school niet hoeven te verlaten.

Wat wordt er gedaan voor vrouwen in gebieden als de Molukken, die getuige zijn geweest van de gewelddadigheden tussen moslims en christenen gedurende het afgelopen jaar?

Zoals ik al eerder zei, zijn vrouwen en kinderen de eerste slachtoffers in tijden van conflicten. Toch hebben juist deze twee groepen grote mogelijkheden in het scheppen en onderhouden van vrede. Daarom trachten we de economische omstandigheden te verbeteren van al de vrouwen in de Molukken. Toch hebben hulpverleners tot dusver alleen voedsel, kleding en medicijnen kunnen uitdelen. Dat is niet genoeg als basis voor verzoening. Daarom zijn we begonnen met het starten van alternatieve scholen. In deze scholen zullen moslim en niet-moslim kinderen naast het reguliere onderwijs ook speciale lessen krijgen in ethiek, waarden en normen en in elkaars religie. Jammer genoeg konden niet alle geplande scholen van start gaan, omdat de conflicten bleven oplaaien in verschillende gebieden van de Molukken.

Hoe past uw project, dat zich richt op herinterpretatie van de religieuze teksten die breed gebruikt worden op koranscholen, in uw promotie van de rechten van de vrouw?

Het boek waar ons project tegenwoordig aan werkt, gaat over rechten en plichten van mos-

lim echtgenoten (m/v). Deze klassieke tekst is geschreven aan het eind van de negentiende eeuw en citeert overvloedig uit de moslim traditie, de hadith. De tekst wordt onderwezen in koranscholen in heel Indonesië en is buitengewoon ongunstig voor vrouwen. Er staat bijvoorbeeld dat een vrouw die steelt van haar echtgenoot slechter is dan zeventig duizend dieven samen. Dat betekent dat je dan beter maar een dief kan worden. Ons project deed onderzoek naar de traditionele citaten en ontdekte dat ongeveer vijf en zeventig procent onjuist is en onacceptabel als gezaghebbende bron. Wij willen deze ondervindingen publiceren in een herziene versie van het boek dat dit jaar zal verschijnen. Het doel is om religieuze leiders attent te maken op hoe gendervooroordelen vaak zijn opgebouwd door religie, cultuur en de gemeenschap. Als we de inzichten over deze tekst kunnen veranderen, zal de toekomstige generatie mannelijke religieuze leiders leren om vrouwen te accepteren als gelijkwaardige mensen.

Ervaart u weerstand van mannelijke moslim leiders als u uw nieuwe bevindingen presenteert?

Ja, ik had er op gerekend weerstand te krijgen, vooral van de conservatieve leiders. Daarom hebben wij onze interpretatie gebaseerd op grondig onderzoek van de Tradities. Verschillende leden van ons team hebben zich gespecialiseerd in de studie van de islamitische traditie (hadith).

Kan uw project op een of andere manier van nut zijn voor moslim vrouwen buiten Indonesië?

Hoewel het project is gebaseerd op een tekst die vooral gebruikt wordt in Indonesië, hoop ik dat het de ogen van vrouwen in andere delen van de moslim wereld zal openen. Het onderwijs over de plichten en verantwoordelijkheden van vrouwen is ontstaan door omringende culturen en de maatschappij.

Wat zijn uw verlangens voor de jonge mensen in Indonesië?

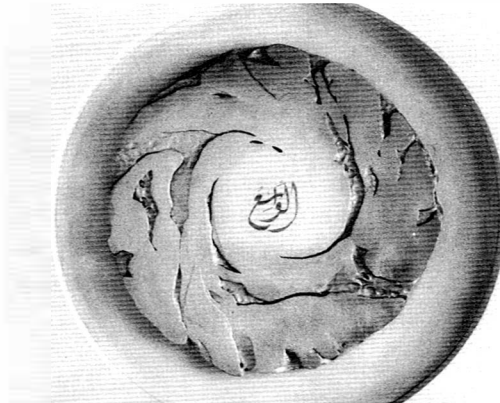
Ik hoop dat de jongere generatie zich de strijd van de leiders zal herinneren, die vochten

voor onafhankelijkheid van de Nederlandse koloniale onderdrukking.

Toen waren dezen jong en geïnspireerd door de hoop, dat de verschillende etnische en religieuze groepen van Indonesië zouden zijn verenigd in één land. Ik hoop dat de jongere generatie zijn best zal doen deze eenheid te bewaren.

Vertaling: Maria Ouwejan en Josien Folbert

Al Wâsi',
de Alomvattende
Molukse moskee
Waalwijk

Tuzla: bruggen bouwen

Henny en Willem van Wieren

In oktober 1995, twee maanden voor de Dayton-akkoorden vindt een grote Helsinki Citizens Assembly - conferentie plaats in Tuzla, Bosnië. De oorlog, die duurde van 1992 tot 1995, is vanuit de stad nog te horen, want in de bergen rondom wordt geschoten. Voor de oorlog was Tuzla een middelgrote industriële mijnbouwstad met een vreedzame multi-etnische en multireligieuze bevolking.

Zo'n zeshonderd burgers uit alle delen van Europa, komen naar Tuzla, omdat dit de enige stad in heel Bosnië is die onder multi-etnisch bestuur is gebleven. In de oorlog wordt de koepel van de Servisch orthodoxe kerk door een granaat beschadigd. Nog tijdens de oorlog wordt deze hersteld. De moslim burgemeester, Selim Beslagic, mobiliseert mensen uit alle bevolkingsgroepen voor herstel van dit godshuis. 'We laten in onze stad niet gebeuren dat door oorlogsgeweld een godshuis – welk dan ook! – beschadigd wordt!' Verwoesting van elkaars godshuizen was juist in de rest van Bosnië een gangbare oorlogsstrategie. Een schrijnend voorbeeld hiervan is de systematische en totale verwoesting van alle zeventien moskeeën in Banja Luka, waaronder de oudste van de Balkan, de uit 1579 daterende Ferhadija Moskee.

Ook de religieuze leiders van Tuzla laten zich niet tegen elkaar uitspelen:

Hoofdimam Muh. Lugavic en Fra. Petar

Matanovic, abt van het Franciscaanse klooster, kennen elkaar goed, vertrouwen elkaar en trekken waar nodig samen op. De Servisch-orthodoxe bisschop verlaat al in het begin van de burgeroorlog Tuzla en laat zijn bisdom verweesd achter. Fra Matanovic biedt zijn pastorale diensten bij deze gemeenschap aan en wordt ook van die kant vertrouwd.

De mensen in Bosnië voelen zich vergeten door de rest van Europa – en nu die grote conferentie. Wat dat betekent voor de bevolking maakt diepe indruk op de deelnemers. Eenmaal terug nemen twee conferentiegangers het initiatief tot de oprichting van Grupa Most. 'Most' is het Bosnische woord voor 'Brug'. Ze willen vanuit hun kerkelijke achtergrond een groep starten met als doel te helpen bij het herstel van 'bruggen' - tussen de verschillende langs religieuze lijnen ingedeelde bevolkingsgroepen in Tuzla: de moslims ('Bosniaks'), de rooms-katholieken van Kroatische huize en de Servisch orthodoxen. En om een brug te slaan tussen de religieuze gemeenschappen in Tuzla en onze kerken (in een later stadium ook moskeeën), in een heel ander deel van Europa. De leden van Grupa Most behoren tot SoW-gemeenten in Alphen a.d. Rijn (noord) en Schiedam (noord). Later hebben zich ook enkele leden van de R.K. parochie bij de werkgroep aangesloten.

Bid, onthoud, waarschuw

25 mei 1995, 20.55 uur: een granaataanslag doodt in één klap 71 jongeren op het centrale plein van de stad: Kapija. Alle gemeenschappen hebben doden en gewonden te betreuren. Gruwelijke provocatie om de multi-ethniciteit in Tuzla alsnog om zeep te helpen. Het is onder andere te danken aan de vastberadenheid van imam Lugavic en fra Matanovic, dat, op een enkeling na, alle jongeren op een gezamenlijke plek worden begraven. Bij elk slachtoffer worden de gebeden gezegd die horen bij de gemeenschap waaruit de betreffende jongere voortkomt, steeds in het bijzijn van mensen uit alle bevolkingsgroepen. In hun dood zijn de jongeren op deze gezamenlijke begraafplaats een indrukwekkende aanklacht tegen de agressie en de haat waarmee etnische zuiveringen en nationalisme gepaard gaan. Op de plaats van de aanslag staat op een plaque het volgende:

*Hier leeft men niet alleen om te leven
Hier leeft men niet alleen om te sterven
Hier sterft men ook om te leven
Op deze plek zij op 25 mei 1995 door
Servische fascistische agressors
met mortiergranaten 71 jonge mensen
om het leven gebracht.
Bid, onthoud, waarschuw
Dat dit nooit meer gebeurt!*

Hier gedenken elk jaar op 25 mei de inwoners van Tuzla gezamenlijk deze slachtoffers: het ziet dan zwart van de mensen. Een gelegenheidskoor bestaande uit moslim, katholie-

ke en orthodoxe jongeren zingt en de burgemeester houdt een toespraak. Dan komen imam Lugavic, fra Matanovic en de orthodoxe priester Markovic naar voren. De imam brengt zijn handen naar zijn oren en hoofd, de priesters maken een kruisteken en ze zijn gezamenlijk twee à drie minuten in gebed verzonken.

Het gaat om mensen

Lugavic is na 27 jaar niet langer hoofd-imam. Hij noemt als keerpunt zijn houding bij de aanslag en het feit dat hij, tegen de gewoonten en gevestigde instituten in, eraan meegeeft heeft dat deze jongeren op één plek zijn begraven. 'Dat was het begin van mijn neergang. Elke keer als ik fra. Petar Matanovic ontmoette, was er wel iemand die zei: "Kijk, u werkt zelfs met hen samen!" Het is altijd zij en wij. Ik heb steeds geprobeerd een brug (*most*) te slaan, in de hoop dat mensen eens zullen begrijpen dat het alleen om mensen gaat die hier wonen. Anderen weten ook dat fra. Matanovic tijdens de oorlog imams heeft gesteund. Ik geloof en zal blijven geloven dat het onmenselijk en niet-islamitisch is om de goedheid van anderen te vergeten.'

In een gesprek met de redactie van de *Abrahamsbrieven* van de *Vereniging voor Interreligieus Vredeswerk* in Sarajevo, zegt Lugavic dat het samenleven van alle bevolkingsgroepen en religies in Bosnië geen alternatief kent: 'We hebben gezien waar oorlog en uitsluiting over en weer ons gebracht hebben. We moeten allemaal samen ons deel van de verantwoordelijkheid daarvoor op-

pakken – en voor moslims bestaat geen apart recept. We moeten allemaal de kunst verstaan om in de pas te blijven met de wereld om ons heen. of wij zullen in een 'zwart gat' blijven zitten`.

Op verkenning

Eind april begin mei 1996 reist een groepje van acht Alphenaren en Schiedammers naar Bosnië. Een paar maanden na de vredesakkoorden van Dayton en nog geen jaar na de aanslag op het Kapija-plein. Klaas Bakker, toen predikant in Alphen a.d Rijn, en Henny van Wieren uit Schiedam willen het niet bij hun eenmalig bezoek aan de Helsinki – conferentie laten. Ze hebben ervaren hoe belangrijk voor burgers in Bosnië contact met mensen elders uit Europa is. De gedachte is: kunnen wij met onze kerkelijke achtergrond iets betekenen voor de mensen van de verschillende religieuze gemeenschappen in Tuzla? De enige manier om daar achter te komen is: ga er met een groepje mensen heen en leg zonder onderscheid contact met vertegenwoordigers van de drie religieuze gemeenschappen. Zo gaan wij 'op hoop van zegen'. Wat hebben wij te bieden? Alleen onszelf. Wij komen niet met bouwmaterialen om kappotte huizen en gebouwen te herstellen. Gelukkig doen anderen dat wel.

5 trefwoorden

Wat ons voor ogen staat, valt samen te vatten in 5 trefwoorden:

- ontmoeting
- wederkerigheid
- bemoeidiging
- verheldering
- assistentie

Oecumenisch

Zitten de mensen in Bosnië daarop te wachten, zouden ze in de tijd van naoorlogse wederopbouw wel een ogenblik met ons willen praten? Belangrijk blijkt in die fase ook dat we christenen zijn die tot geen enkele in Bosnië bekende stroming behoren, maar dat we niet als een sektarisch groepje komen om de mensen daar te bekeren. 'We hebben de handen al vol aan onszelf, op dergelijke bekeersijver en nog verdere verdeeldheid zitten we niet te wachten!' Belangrijk is ook dat we wel deel uitmaken van oecumenisch georiënteerde kerken die zijn aangesloten bij de Wereldraad van Kerken.

Kleurrijk

Het ijs breekt als we de eerste ontmoeting met fra. Matanovic en zijn parochianen op zijn voorstel afsluiten door samen, ieder in de eigen taal, het Onze Vader te bidden!

Aansluitend gaan we naar het middaggebed in de "Witte Moskee" waar toen nog Lugavic hoofdman was.

Hij heet ons welkom, gaat voor in het gebed, daarna volgt, zittend op de grond, de eerste hartelijke kennismaking.

eerste kennismaking

Na een tijdje nodigt hij ons uit in zijn kantoor. Thee en baklava. Lugavic schetst, tui-
nier als hij is. Bosnië als een tuin waarin al-
lerlei bloemen door elkaar staan. Nu zijn er –
nog steeds, vergis je niet - mensen die er een
tuin van willen maken met maar één soort
bloem per perk. Maar die kleurrijke verschei-
denheid – dat is het Bosnië waar ik van
houd.’

De Servische gemeenschap heeft ook weer
een pastor: Nikolai Markovic. We zijn blij
met hem kennis te kunnen maken. Geheel
anders dan zijn voorganger is hij uit op sa-
menwerking. Al heel snel ervaren we de drie
geestelijk leiders als een hecht trio – een heel
belangrijke voorwaarde om bruggen te bou-
wen tussen de door de oorlog zo beschadigde
mensen en gemeenschappen. Op hun voorstel
sluiten we ons bezoek af met een ‘ronde tafel
gesprek’. We beginnen met te zeggen dat het,
wanneer we weer thuis zijn, 4 mei is. In Ne-
derland is dat de dag van de dodenherdenking
– we herdenken dan de doden uit de tweede
wereldoorlog en alle oorlogen sindsdien en
nemen twee minuten stilte in acht. De bedoe-

ling wordt meteen begrepen. de deelnemers
staan spontaan op en alle taalverwarring te
boven zijn we samen stil.

Onze vragen

Wie zijn wij – mensen uit een rijk en rustig
deel van Europa om met hen in gesprek te
gaan? Waar waren we toen? Hebben wij wel
iets te vertellen? Zullen zij niet veeleer kwaad
zijn op mensen uit andere delen van Europa?
Zorgvuldig hebben we het gesprek voorbe-
reid:

- Hoe hebt u zich staande weten te hou-
den als gemeenschap gedurende de ja-
ren van het conflict?
- Wat zijn de effecten van de instroom
van nieuwe mensen (nationalisten,
maar bijvoorbeeld ook vrouwen uit
Srebrenica) op de religieuze gemeen-
schappen intern en op de betrekkingen
naar elkaar toe?
- Wat heeft het conflict voor effect ge-
had op uw geloof?
- Onze doelstelling hebben we in vijf
trefwoorden geformuleerd (*zie bo-
ven*). Welk woord springt er voor u uit
bij de verdieping van ons contact?
- Hoe hebt u deze ontmoeting ervaren
en zijn er ideeën voor een vervolg?

Vragen, door ons opgesteld. Maar misschien
hebben onze Bosnische vrienden wel heel
andere vragen! Daar komt geen antwoord op
– wel een emotionele afweerreactie: wij kun-
nen niet praten over de oorlog, veel te moei-
lijk. Toen was er geen warmte, geen water.

geen voedsel. niets. We komen daar liever niet op terug. Een Servische deelnemster gewaagt van schaamte. Een katholieke lerares, zelf weeskind uit de tweede wereldoorlog: 'Ik begrijp de kinderen zonder ouders van nu – van beide zijden: kinderen hebben slechte ervaringen met de oorlog!' Ze zegt iets over wat haar en haar familie in de Bosnische burgeroorlog is overkomen, houdt plotseling op en zegt in onze richting: 'Als ik verder ga lijkt het net of ik die Servische vrouwen daar beschuldig – maar dat zijn prima mensen!' Ze zwijgt verder.

Anders dan bij ons

Onze aanwezigheid blijkt als een katalysator te werken: wij vormen de aanleiding voor de mensen daar om met elkaar in gesprek te komen. Hoe moeilijk ook. Anders dan bij ons na de tweede wereldoorlog moeten alle verschillende partijen in stad, regio en land met elkaar verder, de 'vijand' trekt zich niet terug achter een grens. Voor ons is het indrukwekkend te zien hoe mensen in Tuzla niet zonder meer elke moslim, elke Kroaat of elke Serv als vijand zien.

De volgende jaren reizen we meestal zo'n twee keer per jaar naar Bosnië. Vertrouwen moet groeien. Contacten moeten zich verbreden en verdiepen. Dat deze ontmoetingen aan de basis als waardevol ervaren worden, spreekt uit de volgende reactie:
Most of the people from foreign countries come to visit the bobo's but you came for us!

Jongerenuitwisselingen

Wederkerigheid is een van onze trefwoorden. Steeds waren we van Nederland naar Bosnië gekomen. Pogingen om bijvoorbeeld de drie religieuze leiders naar Nederland te halen of elkaar op de Europese Kerkenconferentie te Graz, juni 1997, te ontmoeten, mislukten. Wat met volwassenen niet lukte, lukte wel met jongeren. In de zomer van 1999 komen twaalf jongeren vanuit alle drie religieuze gemeenschappen in Tuzla naar Nederland, begeleid door fra. Matanovic. Jongeren uit de kerken van Alphen a.d. Rijn en Schiedam wachten hen op. Een gezamenlijk verblijf van drie dagen op een kampeerboerderij vormt ze tot een groep: samen polderspeltjes doen, samen naar het Joegoslavië Tribunaal, Nederlandse en Bosnische jongeren trekken met elkaar op, lachen en huilen samen. Ze bezoeken het vrijdagmiddaggebed in een Alphense moskee – voor de meeste Nederlandse jongeren een nieuwe ervaring maar ook voor de meeste niet-moslim Bosnische jongeren. Ook het omgekeerde is het geval: wanneer ze een oude kerk bezoeken of samen meedoen in Alphen en Schiedam aan de kerkdienst op zondagmorgen. Samen onder de indruk van het bezoek aan het Anne Frankhuis, samen naar Madurodam en het strand. Jongeren doen wel wat ouderen slecht afaat: ze blijven contact houden, taal geen probleem, e-mail daar en hier bij de hand. In 2000 brengen Nederlandse jongeren een tegenbezoek: wat een kapotte huizen langs de weg, soms geen water op het moment dat je wilt douchen, maar ook: wat een gastvrijheid en wat

een drang om te leven! – voor Nederlandse jongeren een indrukwekkende ervaring.

Wat tevens een gunstig effect van de jongerenuitwisselingen is: jongeren hebben familie. 'Thuis' raakt mee betrokken in wat er gebeurt. Hierdoor hebben we opeens een veel grotere achterban van mensen die zich bij *Grupa Most* betrokken voelen, zowel in Tuzla als in Alphen en Schiedam. Bosnische jongeren logeren in Nederlandse gastgezinnen. Nederlandse jongeren in Bosnische en horen daar verhalen over wat

deze mensen in de recente oorlog hebben doorgemaakt. De afgelopen zomer zijn weer Bosnische jongeren op bezoek geweest. Nu namen ook moslimjongeren vanuit Nederland deel! Voor de komende zomer staat een tegebezoek van de Nederlandse jongeren op de rol.

Wederkerig

De door ons gekozen werkwijze is niet alleen goed voor daar, maar ook voor hier. Je kunt niet in Bosnië aandringen op goede relaties tussen christenen en moslims zonder dat hier ook zelf te doen. De jongerenuitwisseling van 1999 was zo'n aanleiding tot contact. In 2001 zijn de drie religieuze leiders en hun tolk in de Vredesweek naar Nederland gekomen. Een paar dagen na 11 september. Hoe zou dit uitpakken? De eerste dag is een vrijdag. Een bezoek aan het vrijdagmiddaggebed van de Muradye Moskee in Schiedam staat gepland. Imam Lugavic zegt wat eerder de lunch te willen afsluiten om voor ons uit alvast kennis te maken met zijn collega. Later komen wij

erbij. Er volgt een bijzonder gesprek: hij vertelt in het Bosnisch aan zijn reisgenoten wat hij in het Arabisch met zijn collega-imam heeft besproken. Het klikt duidelijk tussen die twee. Onze tolk vertaalt het voor ons vanuit het Bosnisch in het Engels en wij moeten het voor de Turkse bestuursleden in het Nederlands doorvertalen.

Gasten brengen ons dichterbij elkaar

De zondag daarop is er in Schiedam een kerkdienst waarbij ook afgevaardigden uit de

Vlnr: Matanovic, hr. Kondu, imam Latif (Schiedam)
imam Lugavic, ds.W v Wieren, sves N. Markovic

moskee aanwezig zijn. De drie Bosnische gasten nemen deel aan deze viering: Matanovic doet een bijbellezing in het Bosnisch terwijl deze in het Nederlands staat afgedrukt. bij een andere schriftlezing gaat het andersom: Lugavic leest een soera uit de Koran. Ze doen alle drie actief mee aan de gebeden. Imam Atsan Latif uit Schiedam staat op dit moment ook in het liturgisch centrum.

Terwijl de spanningen door 11 september ook in ons land hoog oplopen, blijken we elkaar over alle grenzen heen te kunnen ontmoeten. Wat door onze bezoeken aan Tuzla daar gebeurt, ondervinden wij nu hier: door hun aanwezigheid hier brengen onze Bosnische gasten bij ons 'kerk en moskee' dichterbij elkaar.

Aandacht verlegd

Meteen na de Dayton-akkoorden stond Bosnië volop in de aandacht van hulporganisaties, van NGO's en kerken en in een later stadium ook van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG). Dit was de eerste oorlog in Europa sinds de tweede wereldoorlog waarin opnieuw sprake was van etnische zuivering. Alle hensen aan dek voor de wederopbouw. We zijn nu ruim zeven jaar verder. Voor ons een hele tijd. Maar wat is sindsdien allemaal niet gebeurd: Kosovo, Macedonië, Kaukasus, Afghanistan, noem maar op. In veel opzichten begint de wederopbouw nog maar pas. En die gaat niet in een rechte lijn steeds door. De pijn en de herinneringen laten zich gelden, kapotte huizen, verwoeste dorpen, 'displaced persons' in eigen land, een stagnerende economie, voor jongeren weinig of geen perspectief op een baan. Vluchtelingen komen terug uit andere delen van Europa, maar wat treffen ze aan? De angst dat de oorlog van voren af aan begint wanneer de SFOR zich terugtrekt, groeit. Tegenstellingen tussen de bevolkingsgroepen dreigen zo weer groter te worden.

Hoofdimam afgezet

Tekenend hiervoor is de manier waarop Lugavic afgezet is als hoofdimam. Lugavic:

'Het speelt al lange tijd. Er werd altijd kritiek op me geuit omdat ik weigerde een bepaalde politieke partij te steunen. Naar mijn mening zijn in de moskee alle gelovigen gelijk, ongeacht de partij waarbij ze zijn aangesloten. Die houding voldeed vermoedelijk niet aan bepaalde gedragsnormen. Aan de andere kant wilde ik tijdens de oorlog communiceren en samenwerken met mensen die in de stad achterbleven, met andere landen, andere religies, omdat ik van mening was en van mening bleef dat ik – door zo te handelen – niets meer deed dan Gods boodschap volgen die bij iedereen bekend is. Onze lieve God heeft gezegd: Wij hebben u gemaakt als mannen en vrouwen, zodat u elkaar kunt leren kennen en kunt samenleven. Ik had die haat ten opzichte van anderen niet in me en handelde dienovereenkomstig.'

Zijn houding naar aanleiding van de aanslag in mei 1995 ziet hij als het begin van zijn neergang: 'Ik had geen enkele reden, noch religieus noch moreel of wat dan ook, om dit niet te doen voor deze kinderen, de jongeren die op het plein van Tuzla het leven hadden gelaten, hoewel de instructies aangaven dat dit (*te weten: dat ze samen begraven zouden worden op één plek*) niet zou moeten gebeuren.'

Tegenbeweging en steun

Terwijl de afzettingprocedure in volle gang

is. komt er een tegenbeweging op gang: de gelovigen die specifiek zijn moskee bezoeken besluiten achter hun imam te gaan staan omdat hij weigert van zijn moskee een politiek spreekgestoelte te maken. in dienst van dubieuze politieke doelstellingen. De imam zelf beweert dat huichelarij op de dag van vandaag een ernstige bedreiging vormt voor moslims en de islam in Bosnië. De steun is nog veel breder: de Sociaal Democraten, de Servische Burgerraad, het Burgerforum Tuzla, Katholieke priesters. Toen hem gevraagd werd of hij zich niet voor die steun schaamde, zei hij: 'Als je je daarvoor moet schamen, heb ik werkelijk niets meer te zeggen!'

Lugavic was steeds een belangrijke pijler bij het bouwen van bruggen in Tuzla. Hij is zelf een bruggenbouwer. Nu hij geen hoofdimmam meer is, maar nog wel imam van de centrale Witte Moskee, heeft hij des te meer de handen vrij om zijn aandacht hieraan te geven. Juist nu is het de tijd voor de lange adem. Contacten zoals die tussen kerken en moskeeën daar en hier moeten zich onderscheiden in trouw, blijvende aandacht. De oorlog mag dan voorbij zijn, ze is nog lang niet voorbij in haar gevolgen, in de hoofden en harten van de mensen. Juist nu komt het erop aan te investeren in trouw, aandacht en plannen maken voor de toekomst.

Grootse plannen

Als imam Lugavic, fra. Matanovic en Svestenik (orthodox priester) Markovic in de Vredesweek, september 2001, naar Neder-

land komen, nemen ze ook een plan mee. Dit was voor het eerst geopperd in het voorjaar 2001: 'Kunnen we niet komen tot een interreligieus ontmoetingscentrum in Tuzla, dat ten goede komt aan de gehele bevolking en uitgaat van de drie religieuze gemeenschappen?' In gesprekken met de Beraadsgroep Interreligieuze Ontmoetingen van de Raad van Kerken, met vertegenwoordigers van het MDO (Missie Diaconaat, Ontwikkelingssamenwerking van de SoW-kerken, Utrecht), in een ontmoeting met Gerda Verburg van het CDA en op het kantoor van het IKV ontvouwen zij steeds opnieuw hun plannen. Tegen de achtergrond van:

- verlies van hoop op een betere toekomst
- geen perspectief voor jongeren
- een stagnerende economie: geen wederopbouw van verouderde industrie, mijnbouw en handel
- donororganisaties die hun aandacht verleggen naar nieuwe crisisgebieden zonder dat in Bosnië een vervolg is
- de dreiging dat bij verdere stagnatie nationalistische partijen weer zullen winnen
- vrees voor een nieuwe oorlog wanneer de SFOR vertrekt

komen zij met het plan van een *IMCM* (Internationaal Multireligieus Centrum Most, Tuzla), uniek voor heel Bosnië! Je zou hierin een trefpunt voor jongeren kunnen onderbrengen, medische voorzieningen die anders voor veel mensen onbereikbaar blijven, maaltijdvoorziening voor de allerarmsten: ont-

moetingen tussen grote groepen organiseren; ontmoetingsplek voor teruggekeerde vluchtelingen, ruimte voor seminars. Noem maar op. Terug uit Nederland richten onze Bosnische vrienden meteen de Stichting IMCM op. Met een algemeen bestuur van dertig mensen, tien uit elke gemeenschap en een dagelijks bestuur.

Klein beginnen

De gemeente Tuzla heeft grond aangeboden om te bouwen. Helaas is het niet gelukt voor de bouw van een dergelijk ontmoetingscentrum voldoende fondsen aan te boren. Het is ook beter van de nood een deugd te maken. Het gaat niet in de eerste plaats om een gebouw, maar om gezamenlijke activiteiten die bijdragen tot duurzame vrede. Ervaring leert ons dat het beter is klein te beginnen. Samen met het *IMCM* Tuzla en het *Interkerkelijk Vredesberaad (IKV)* willen we nu drie mensen in dienst nemen, liefst uit elke geloofsgemeenschap één - te weten een manager, een secretaris en een sociaal werker. Bovendien zal het zaak zijn een internationaal adviseur in Tuzla te stationeren.

Het *IKV* is voor *Grupa Most* een logische partner in dit project. Het was betrokken bij de Helsinki-conferentie van oktober 1995 en adviseerde *Grupa Most* in de afgelopen jaren regelmatig bij fondswerving en bij de verdere ontwikkeling van de samenwerking met Tuzla. Ook beschikt het *IKV* over veel ervaring met samenlevingsprojecten in Bosnië en omliggende landen, die goed van pas kan komen nu het *IMCM*-project met de opzet

van een kantoor en een intensieve reeks activiteiten in een nieuwe fase belandt.

Bij de ontwikkeling van activiteiten denkt het *IMCM* in de volgende richtingen:

- lezingen met openbare discussies om de inwoners van Tuzla kennis te laten maken met elkaars religie en het onderlinge respect te bevorderen
- inventarisatie van de problemen waarmee jongeren, in deze tijden van economische uitzichtloosheid, kampen. Genoemd worden vooral verslavingsproblemen
- mensen helpen die dagelijks lijden onder geweld, vaak gerelateerd aan of voortkomend uit recente oorlogservaringen
- interreligieuze seminars voor mensen uit heel Bosnië, over mensenrechten, ecologie, democratisering, etc
- in 2004 kijken of het alsnog mogelijk is en aanbeveling verdient te komen tot een eigen gebouw.

Goede start

Dit jaar is goed begonnen. Het *IKV* heeft kans gezien het overgrote deel van de benodigde gelden in zijn begroting voor 2003 op te nemen. Dat bedrag, aangevuld met bijdragen van *CORDAID*, *MDO* en plaatselijke gemeenteleden biedt voor dit jaar voldoende financiële basis om de activiteiten van het *IMCM* op te starten. We verwachten dat dit voor andere fondsen en voor veel particulieren aanleiding zal zijn om dit interreligieuze initiatief te steunen. Er is voor *Grupa Most* in

Bosnië en in Nederland veel werk aan de winkel. Wij doen dit graag! Een unieke kans om te laten zien dat geloven geweldig is – niet als bron van geweld maar als een geweldige kans op dialoog en duurzame vrede.

In Tuzla is de eerste cyclus van openbare lezingen met discussie al gehouden. Naar aanleiding van het boek van Karl-Josef Kuschel: *Strijd om Abraham, wat Joden, Christenen en Moslims scheidt en bindt*. Dit boek schetst de mogelijkheden van een 'Abrahamitische oecumene' en onderbouwt de gedachte dat, waar joden, christenen en moslims elkaar aanspreken op hun oorsprong in Abraham, zij in gezamenlijkheid juist een bron van vrede en gerechtigheid kunnen zijn. Voor onze vrienden in Bosnië is dit in hun omstandigheden een boek dat concreet genoeg is om het publiekelijk, ook voor radio en tv, te bespreken. Zij hebben ons gestimuleerd dit boek in onze contacten tussen kerk en moskee ook

aan de orde te stellen. Dat hebben we met veel plezier gedaan en de roep klinkt ook hier om op dat spoor door te gaan. Zo komen de trefwoorden ontmoeting en wederkerigheid echt tot hun recht: aandacht voor 'ginds' scherpt en verdiept ook de aandacht voor onze eigen situatie waarin we kerk en moskee proberen te zijn.

Namens *Grupa Most Nederland*, januari 2003
Henny en Willem van Wieren

Voor meer informatie over Stichting Grupa Most: secr. Margreeth van Meggelen, Klaproosstraat 55, 2403 EW, Alphen a.d. Rijn, tel. 0172-443697, m.van.meggelen@compuserve.com.

Website: www.grupamost.nl
Financiële bijdragen welkom op rekening 73 46 042 t.n.v. Stichting Grupa Most, Schiedam (giften zijn voor de belastingen aftrekbaar).

3 geloven, hand in hand

Matanovic en M.v. Meggelen

Interreligious Council of Sierra Leone

Introductie: Burgeroorlog in Sierra Leone

Sierra Leone is een land in West Afrika waar van 1991 tot 1999 een burgeroorlog woedde. Vanaf 1991 maakten RUF rebellen (Revolutionary United Front) het zuidoosten van het land onveilig. Toen in 1992 jonge militairen onder leiding van Valentine Strasser in Freetown de macht grepen, hoopte de bevolking dat zij rust in het land zouden brengen. Het tegendeel bleek waar. De nieuwe regering bleek het leger niet in de hand te hebben. Soldaten pleegden massaal muiterij, brandden dorpen plat, plunderden winkels, ontvoerden kinderen en verkrachtten vrouwen. Er werd op grote schaal vermoord. Vanwege deze wandaden kregen de soldaten een speciale naam: sobels, soldier-rebels.

Intussen werd de internationale druk op de militaire regering opgevoerd en werden er begin 1996 democratische verkiezingen uitgeschreven. De democratisch gekozen regering onder leiding van Tijan Kabbah hield echter nog geen jaar stand. In mei 1997 greep een groep jonge militairen opnieuw de macht. Toen machthebbers de rebellen uitnodigden om deel te nemen aan de regering, ontstond een ware apocalyptische toestand in Sierra Leone. Er werden grote vernielingen aangericht en de infrastructuur van het land werd voor een groot deel vernietigd. Duizenden burgers werden op gruwelijke wijze vermoord, terwijl tienduizenden anderen op de vlucht sloegen naar naburige landen zoals Guinee Conakry and The Gambia.

In februari 1998 grepen ECOWAS (Economic Organisation of West African States) troepen in en verdreven de junta uit Freetown. De regering van Tijan Kabbah werd opnieuw geïnstalleerd. Onder tussentijd gingen de gevechten in het binnenland door. In januari 1999 vielen de gezamenlijke troepen van het muitende Sierra Leonees leger en de rebellen opnieuw Freetown binnen en richtten massale slachtpartijen aan. Duizenden mensen werden gedood en honderdduizenden sloegen op de vlucht. Na een intens gevecht van drie weken konden de ECOWAS-troepen de aanvallers alsnog uit Freetown verdrijven en in juli 1999 werd een vredesakkoord in Lomé getekend. Hierin werd de RUF participatie in de overheid beloofd in ruil voor ontwapening. Een VN vredesmacht werd in Sierra Leone gestationeerd om de vrede te bewaken. Het akkoord leek het begin van de vrede. Maar in april 2000 braken opnieuw onlusten uit. De rebellen grepen weer naar de wapens en de gevechten met de ECOWAS troepen laaiden opnieuw op. Tien dagen van

geweld volgden, waarbij onder andere een groep VN peace keepers werd gekidnap. In november 2000 werd een nieuwe wapenstilstand getekend: het Abuja akkoord. Sindsdien heerst er in Sierra Leone een breekbare vrede. VN vredesroepen proberen de fragiele democratie in het zadel te houden en rondtrekkende rebellen gevangen te nemen. Ondertussen wordt met man en macht gewerkt aan ontwapening, het demilitariseren van soldaten, de terugkeer van de tienduizenden vluchtelingen en de opbouw van het land.

Sinds 1997 zijn de religieuze leiders van de christelijke en moslim gemeenschap in Sierra Leone nauw betrokken geweest bij het tot stand komen van de vredesakkoorden en de wederopbouw die daarop volgde. Een speciaal Inter-Religious Council of Sierra Leone (IRCSL), dat 19 kerken (inclusief de rooms-katholieke Kerk) en negen moslim organisaties vertegenwoordigt, werd opgericht om hieraan te werken. IRCSL is één van de meest effectieve media voor het tot stand komen van de vrede gebleken. Via het Interreligious Council werken christenen en moslims gezamenlijk aan de ontwapening en demilitarisering van de bevolking, aan de verzoening en aan de wederopbouw van het land. Sierra Leone geeft hiermee een voorbeeld van hoe christenen en moslims samen op de bres staan voor vrede.

Christenen en moslims in Sierra Leone

Volgens recente statistieken is ongeveer zestig tot vijftig procent van de Sierra Leoneese bevolking moslim, ongeveer tien procent christen en de overige dertig procent van de Sierra Leoniers behoort tot de traditionele religies. Het merendeel van hen woont in het oosten van het land. Etnische groepen zoals de Kono, de Kissi en de Koranko zijn nog voor het overgrote deel aanhangers van de traditioneel Afrikaanse religies. Vooral de zogenaamde 'geheime genootschappen' zoals de Poro, de Agugu, de Oje en dergelijke, zijn invloedrijk en hun

invloed lijkt recentelijk alleen maar toe te nemen.

Zowel islam als het christendom hebben in Sierra Leone al een lange geschiedenis achter de rug.

Verspreiding van de islam

De eerste contacten met de islam dateren zo van rond de 12^e eeuw. Noord-Afrikaanse handelaars, die via de handelsroutes door de Sahara naar het zuiden reisden brachten de islam met zich mee. Islamitische leraren volgden hen op de voet en werkten als raadslieden voor vorsten. Deze handelaars en leraren vestigden zich in de steden in Afrika

beneden de Sahara en hadden beroepshalve belang bij goede relaties met de traditionele vorsten. De islam verspreidde zich daarom in de eerste eeuwen op een vreedzame manier en paste zich vergaand aan de traditionele religie aan. Naast de verspreiding van de islam via handelaren brachten ook de migraties van de etnische groepen zoals de Mande en de Fula de islam naar Sierra Leone. In de 18^e en 19^e eeuw waren er in West-Afrika verscheidene islamitische hervormingsbewegingen die met behulp van een *jihad* de islam probeerden te verbreiden. Zowel niet-moslims als de in de ogen van de hervormers syncretische West-Afrikaanse moslims behoorden tot de doelgroep. In Sierra Leone heeft de *jihad* van de Futa Jallon in 1725 veel bijgedragen aan verspreiding van de islam. De procentueel grootste groei van de islam vond echter pas plaats in de eerste helft van de 20ste eeuw. Dit is gedeeltelijk te verklaren als een reactie op de kolonisatie van het land door de Britten. Islam werd gezien als een verzet tegen de religie van de kolonisator en daarmee tegen de kolonisator zelf.

Ontstaan van christendom

Het christendom in Sierra Leone vindt zijn wortels in de Portugese verkenningen van West-Afrika in de 15^e eeuw. Portugese handelaren vestigden zich aan de kust en huwden met lokale vrouwen. Hun nakomelingen, de Mulatto, identificeerden zich met de religie en de cultuur van hun voorvaders, de Portugezen. Ze werden met

enige regelmaat bezocht door priesters van het bisdom van Santiago in Kaap Verdië. Ook de eerste zendelingen in Sierra Leone waren Portugezen. De jezuïet Balthasar Barreira bezocht Sierra Leone in 1604. Franciscaanse en Spaanse Capucijnse missionarissen volgden hem door de eeuwen, maar hun boodschap vond slechts weinig respons.

Het christendom kreeg een nieuwe impuls aan het eind van de 18^e eeuw toen de Engelse lobby tot afschaffing van de slavernij een gebied aan kust van Sierra Leone kocht om te gebruiken als kolonie voor bevrijde slaven uit Engeland, Nova Scotia en Jamaica. Velen van hen waren al christen toen ze in Sierra Leone arriveerden en brachten hun eigen predikanten mee. De stad Freetown – een veelzeggende naam – werd het centrum van de kolonie en diende als uitvalsbasis voor het onderscheppen van slavenschepen. De slaven die bij deze acties bevrijd werden, bleven veelal in Sierra Leone wonen. Een deel van hen was moslim (veelal van Yoruba afkomst), een ander deel werd christen in Sierra Leone. Vanaf de 19^e eeuw waren ook verschillende zendingsorganisaties zoals de Baseler Mission, de Church Missionary Society, de Baptist Mission en de Wesleyan Methodist Missionary Society actief. In de 20ste eeuw hebben zich ook verschillende African Indigenous Churches in Sierra Leone gevestigd. Ondanks alle christelijke activiteiten door de eeuwen heen, bleef de invloed van het christendom beperkt. Slechts zo'n 10 procent van de bevolking werd christen.

Interreligieuze samenwerking in Sierra Leone

De relaties tussen christenen en moslims in Sierra Leone zijn altijd harmonisch geweest. Dit had meerdere oorzaken. Ten eerste vonden er veel interreligieuze huwelijken plaats. Ten tweede had een irenische groep binnen de islam, de Djahanke leraren, veel invloed in Sierra Leone. De sympathie lag ook aan christelijke kant. Een christelijke voorman als Dr. Edward Blyden, die in de 19^e eeuw actief was op het gebied van onderwijs, had grote waardering voor de islam en publiceerde erover.

In recenter tijd volgden de kerken een actief beleid om met de moslim gemeenschap in contact te treden. Vanaf begin jaren zeventig werd de Sierra Leone Raad van Kerken lid van het *Islam in Afrika Project (IAP)*, later bekend als *Project for Christian Muslim Relations in Africa*. Eén van de actiefste leden van *Procmura* in Sierra Leone was de Anglicaanse bisschop van Bo, Bisschop Michael Keili. Keili kwam zelf uit een interreligieuze familie en pleitte binnen de christelijke kerken voor een intensieve samenwerking met de islam. Het was uitgerekend de molestatie van deze bisschop Keili eind 1996 door leden van de junta die aanleiding gaf tot de eerste gezamenlijke actie van de religieuze leiders op het gebied van de burgeroorlog. Eind 1996 diende de religieuze leiders van Freetown samen een protest in bij de overheid over de mishandeling van Bisschop Keili. Het gevolg was dat de personen die bij de gewelddaad waren

betrokken geweest, werden opgespoord en berispt.

In Januari 1997 nam de *Wereld Conferentie voor Religie en Vrede* het initiatief tot het bijeenroepen van alle belangrijke religieuze leiders van Sierra Leone. Na enig overleg leidde dit in April 1997 tot de oprichting van de Interreligious Council of Sierra Leone. Vertegenwoordigers van de christelijke en moslim gemeenschap ondertekenden twee memoranda die onderstreepten dat christenen en moslims bepaalde gezamenlijke waarden over mensenrechten en menswaardigheid van het bestaan deelden. Tevens spraken ze in een verklaring hun bezorgdheid uit over de situatie in het land en pleitten voor het respecteren van de mensenrechten. Als doelstelling en opdracht kreeg de *IRCSL* mee: 'het toerusten en mobiliseren van gezamenlijke inspanningen van de religieuze gemeenschappen in Sierra Leone om concrete stappen te ondernemen die stabiliteit, verzoening en vernieuwing in Sierra Leone zouden brengen.'

Rol bij onderhandelingen

Al snel bleek de *IRCSL* verklaring niet alleen een papieren verklaring was, maar inderdaad in actie werd omgezet. Toen in 1997 een groep militairen de macht greep, veroordeelde de *IRCSL* de staatsgreep, zowel binnenslands als via de buitenlandse media *BBC* and *Voice of America*. In maart 1998, nadat met behulp van de *ECOWAS*-troepen het land weer was teruggekeerd naar de democratie, werd een

interreligieuze dankdienst gehouden in het nationale stadion in Freetown.

Na de nieuwe uitbraak van geweld in januari 1999, riep de *IRCSL* alle belangrijke religieuze leiders bijeen en verkreeg een mandaat om met de rebellen en de overheid te gaan onderhandelen over een vredesakkoord. Na een aantal informele gesprekken, bleken de partijen bereid om te praten over vrede. Met instemming en bescherming van de *VN*, *ECOWAS* en de *OAU* werden vredesonderhandelingen belegd in Lomé. De *IRCSL* trad op als moderator bij de gesprekken. Het vredesverdrag dat uit de onderhandelingen voortvloeide, werd op 7 juli 1999 getekend. Ook bij het ondertekenen van het Abuja akkoord in 2000 speelde de *IRCSL* een bemiddelende rol. Diplomatieke actie van de *IRCSL* bij de *VN* heeft geleid tot een verbod op het verhandelen van de zogenaamde 'bloed diamanten' uit de Sierra Leonese diamantmijnen.

Rol bij wederopbouw

De *IRCSL* is niet alleen op diplomatiek terrein actief geweest, maar zag ook een rol voor zichzelf weggelegd bij de wederopbouw van het land. In januari 2000 werd een Voorstel tot Wederopbouw en Vernieuwing van Sierra Leone opgesteld. In dit voorstel werd een aantal gebieden genoemd waarop christenen en moslims actief konden deelnemen aan de terugkeer van het land naar stabiliteit en wederopbouw. Allereerst zag de *IRCSL* een taak voor de religieuze gemeenschappen weggelegd bij de ontwapening en

demobilisatie van de naar schatting 45.000 mensen die in de oorlog gevochten hadden. De religieuze leiders bezochten de demobilisatie kampen en verleenden pastorale hulp en religieuze counseling waar nodig. Contant geld en gereedschap, verkregen van het buitenland via het kanaal van de *IRCSL*, dienden als aanmoediging bij inleveren van de wapens. De *IRCSL* coördineerde ook demobilisatie programma's waarbij soldaten werden geholpen met een opleiding of uitrusting die hen zou helpen om weer in de maatschappij te reintegreren.

Daarnaast heeft de *IRCSL* een Waarheid en Verzoeningscommissie opgericht waarin de mensenrechten schendingen en de oorlogsmisdaden aan de orde komen. De Waarheids- en Verzoeningscommissie is sinds 2002 actief. Op grote schaal werden ook aan de *grassroots* werkgroepen en studiedagen over mensenrechten georganiseerd. Mede dankzij de inspanningen van de *IRCSL* verliepen de verkiezingen in 2001 rustig.

De tienjarige burgeroorlog heeft ook een enorme hoeveelheid menselijk leed veroorzaakt. Vele tienduizenden mensen zijn vermoord, kinderen verweesd, honderdduizenden zijn op de vlucht en de economie en infrastructuur van het land zijn verwoest. Ook op het gebied van humanitaire hulp is de *IRCSL* actief. Met behulp van buitenlandse donoren worden kindertehuizen voor de vele weeskinderen gebouwd en zijn programma's gestart om de duizenden kindsoldaten te helpen bij het demobiliseren

en verwerken van hun oorlogstrauma's. Reïntegratie, wederopbouw en verzoening staan centraal in het werk van de *IRCSL*. De basis daarvoor vindt men in de religie.

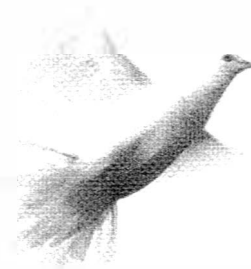
En jaarlijks wordt daarom, sinds 2000, de nationale dag voor berouw, vergeving, verzoening en vernieuwing gevierd.

Conclusie

De burgeroorlog in Sierra Leone heeft de maatschappij ontwricht en de bevolking getraumatiseerd. Nog lang niet alle vluchtelingen zijn teruggekeerd, nog lang niet alle oorlogsmisdaden in kaart gebracht. Toch moet het land verder. In deze zoektocht naar een betere toekomst speelt de Interreligieuze Raad van Sierra Leone een cruciale rol. In het verleden heeft de *IRCSL* getoond gesteund te

worden door de leiders van de religieuze gemeenschappen in Sierra Leone. Verzekerd van die brede steun, onderstreept de *IRCSL* keer op keer het belang van mensenrechten, het belang van rechtvaardigheid, het belang van verzoening en een nieuw begin. En juist door de brede steun, wordt de stem van *IRCSL* gehoord.

In heel concrete daden en programma's geeft de *IRCSL* handen en voeten aan het werken aan verzoening en wederopbouw. De inspiratie daarvoor vinden de leden en de mensen die zich met het *IRCSL* identificeren in hun religie, in christendom en in islam. Religie is in Sierra Leone een bindende kracht, een bron die mensen aanzet tot vrede en verzoening en die de kracht van het geweld tot zwijgen brengt.

Ontmoeting met God

“Voorhangsel scheurt. Het heilige is hier”. Deze versregel van Achterberg, geciteerd door een broeder in een brief aan ons over zijn monnikswijding, had de zinspreuk kunnen zijn voor onze bijeenkomst van vandaag. Al zes jaar ontmoeten wij, moslims en christenen, elkaar met enige regelmaat om als groep onze spiritualiteit te delen. Opnieuw zijn wij te gast bij een protestantse instelling in Den Haag.

Een predikante gaat voor in het ochtendgebed. Psalm 34: “Ik zocht de Heer: Hij gaf mij antwoord. Hij heeft mij bevrijd van mijn angsten. Alleluja”. Pakkende woorden zijn er over het alledaagse geweld in de wereld. “Kyrie, Kyrie, eleison” (Heer, ontferm U). Meer liederen weerklinken: “God, U bent liefde, de bron van het leven”. “Zegen ons met het licht van Uw ogen, Heer onze God”. Wij verstillen. Een moslim leest de teksten die wij vandaag zullen overdenken. De eerste zijn uit de bijbel: “Maar gij, wanneer gij bidt, ga in uwe binnenkamer en bidt tot uwen Vader in het verborgene...”. “Bidt en u zal gegeven worden, zoekt en gij zult vinden, klopt en u zal opgedaan worden” (Matth. 6:6 en Lukas 11:9). De volgende zijn uit de koran: “Onze Heer, Gij kent wat wij verborgen houden, en wat wij openbaar maken, en niets is er dat aan God verborgen blijft...”. “Mijn Heer, doe mij binnengaan, een waarachtig binnengaan, en doe

mij uitgaan, een waarachtig uitgaan. En ver schaf mij van Uwentwege, helpend gezag...” (Soera 14:18 en 17:80-81). Sluiten wij ons nu af, aldus onze voorganger, om ons alleen op de Schepper te richten: zaad dat in de aarde valt en goede zorg krijgt, zal ons goede vrucht doen aanschouwen. Een kwartier zitten wij stil met gesloten ogen. Dan komen wij terug uit de meditatie. Sommigen hebben aangeklopt, anderen zijn naar binnen gegaan. De teksten uit onze beide tradities vormen een eenheid. Wij volgen de weg van de diepe spiritualiteit. Wij ervaren iets heel intiems. Telkens opnieuw keren wij in, zoeken wij de eeuwige Bron, geven wij ons over zonder te weten wat ons wacht. Door binnen te gaan krijg je meer inzicht in je eigen leven, in de strijd tussen tegengestelde krachten in je innerlijk. “Wie God kent, kent zichzelf. Wie zichzelf kent, kent God”.

Op de reis naar binnen volgt dan het uitgaan in de wereld. Haat, geweld en oorlog omringen ons. De pijn die mensen hebben, doen zij zichzelf aan. Staan wij op en zaaien wij het zaad van de liefde. Voelen wij een hand op onze schouder. Hopen wij op het ontluiken van blijdschap en vreugde, van verbondenheid tussen de mensen. Het spirituele staat niet los van de realiteit.

Aan tafel tijdens de lunch komt het gesprek als vanzelf op de sociaal-politieke problemen van vandaag. Daarna besluiten wij ons gemeenschappelijk samenzijn met een *doea*

(smeekgebed), gevolgd door een korte *dhikr* (gedenken van God): tienmaal reciteren wij de woorden *subhanallah, alhamdulillah, la illâ-ha illa Allâh* en *Allâhu akbar* (wij prijzen God: wij danken en loven God: er is geen god dan God: God is de Allerhoogste).

- Willem Jansen, Jan Landheer

Joden, christenen en moslims voor vrede

De Samen Op Weg kerken, de Doopsgezinde Broederschap en de Remonstrantse Broederschap hebben besloten om de kaartenactie van de *Nederlandse Coalitie voor Vrede* actief te steunen. Daarnaast is met de hulp van Memisa het actiemateriaal verspreid naar alle katholieke parochies in Nederland. Ook de Turkislamitische organisatie Milli Görüs heeft de kaartenactie landelijk onder haar leden bekend gemaakt.

De *Nederlandse Coalitie voor Vrede* is geïnspireerd door de *Israëli Palestinian Coalition for Peace*: een vredescampagne vanuit de eigen bevolking van beide gebieden. Samen streven ze naar een einde aan geweld en terreur, twee levensvatbare staten naast elkaar, het einde van de bezetting, een menswaardige toekomst voor de vluchtelingen, een vreedzame, veilige en welvarende samenleving voor Israëli's en Palestijnen.

Kloof tussen moslims en niet-moslims

Volgens een voorzichtige schatting van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) worden in Nederland enkele tientallen vooral Marokkaanse jongeren voorbereid op deelname aan de gewelddadige islamiti-

sche strijd. Deze jongeren zijn vaak zoekende naar hun identiteit en vinden houvast in een zeer radicaal-islamitische geloofsbeleving. De rekrutering van deze jongeren is de uitdrukking van een sluipende worteling van een gewelddadig radicaal-islamitische (islamistische) stroming in de Nederlandse samenleving. AIVD waarschuwt voor kloof tussen moslims en niet-moslims.

Dit staat in de nota 'Rekrutering voor de jihad van incident naar trend'.

Brondatum: 9 december 2002

Primeur voor I.U.R.

Men verwijt moslims vaak dat ze niets doen aan dialoog. In 2002 organiseerde Milli Görüs een seminar over dialoog. De Islamitische Universiteit van

Rotterdam nam het initiatief om op 9 januari Thomas Michel s.j. uit te nodigen. Hij is medewerker van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog en heeft veel praktische ervaring opgedaan in Indonesië, de Filipijnen, Maleisië en Turkije. Zijn gehoor in Rotterdam bestond uit een volle zaal jonge moslim studenten en studentes, die vol belangstelling zijn praktische uiteenzetting over voorbeelden van dialoog in de wereld volgden. Op de Sanata Dharma Universiteit in Indonesië worden islam en christendom tegelijk gedoceerd aan moslims en christenen. In de Liba-

non in Beiroet wordt elk godsdienstig onderwerp zowel door een moslim als een christen professor behandeld. Het Vaticaan heeft als sinds 1986 een uitwisseling van theologieprofessoren met de theologische faculteiten in Turkije. Op de Filippijnen wordt op een Turks-Filippijnse Fethulla Gülen vriendschapsschool door christenen en moslims samengewerkt aan conflictbeheersing.

Zowel professoren als studenten van de IUR mengden zich in de discussie. Er waren helaas weinig christenen aanwezig. – P.R.

In memoriam 1

Op 15 Jan. 2003 is overleden Ben (Bernardus Johannes) Boland, geboren in 1916. Na een zendingsopleiding in Oegstgeest vertrok hij kort na de oorlog naar Indonesië, waar hij vooral actief was als vertaler, redacteur en uitgever bij de christelijke uitgeverij Badan Penerbit Kristen. Voor zijn vertrek schreef hij al een strijdbaar boekje: *Zending wat denkt gij van Indië?* Waarin hij het opnam voor het zendelingenstandpunt en de Indonesische onafhankelijkheid, tegen de gevestigde politiek van Nederland, die de kolonie nog een tijd wilde beheren. In dat boekje uit 1946 staat al stevige kritiek op de zending: als 'geheelonthouder' had de zending te weinig kritiek op het kolonialisme gehad. Hij toonde er toen ook al veel begrip voor de islam: "Indonesië is een islamitisch land! Dat hebben velen, tot hun schrik, blijkbaar pas nu ontdekt.... Natuurlijk moeten we heel nuchter zien dat elke godsdienst, die zichzelf ernstig neemt, aanspraak zal maken op het absolute karakter van

zijn boodschap. Belangrijke groepen in de islam verdedigen natuurlijk de islam als de enige ware godsdienst." (79) Boland schreef een *Kern van het Christelijk Geloof*, vertaalde de hele dogmatiek van Van Niftrik, en was belangrijk voor de introductie van Barthiaanse theologie in Indonesië. Midden jaren 1960 vervolgde hij zijn studie in Leiden en promoveerde in 1971 op een dissertatie over de ontwikkelingen in de islam tussen 1945-70. Hij bracht hiermee de discussie over de noodzaak van dialoog met de islam op gang. Dit ging niet zonder problemen, want hij kreeg geen verdere aanstelling bij de zending of kerk, maar werd uitgever en hoogleraar bij het Leidse instituut voor Indonesië-studies KIT-LV tot zijn pensionering, waarna hij actief bleef in de sociaal-christelijke politiek.

- K. Steenbrink

In memoriam 2

Op zaterdag 25 Januari 2003 stierf plotseling, op 58 jarige leeftijd Th. Sumartana, Indonesisch theoloog en propagandist van verzoening en dialoog tussen moslims en christenen. Sumartana (voor vrienden Tono) werd geboren in een *Sadrach*-familie, nazaten van de volgelingen van een onafhankelijke Javaanse kerk, die na veel problemen toch in de "gewone" Javaanse protestantse kerk waren ingetreden. Sumartana studeerde theologie in Jakarta, maar wilde geen dominee van een gemeente worden. Hij werd schrijver, gewild columnist voor kranten en *budayawan*, cultureel commentator, iemand die richting kon geven aan het maatschappelijke debat en

daarbij niet angstig binnen de grenzen van zijn confessie en discipline bleef. Dat werd wel moeilijk bij zijn dissertatie, die na lange studie in 1991 werd verdedigd. De dissertatie was een regelrechte aanval op Hendrik Kraemer's exclusivisme. Voor Sumartana was er christendom in Indonesië "ondanks de missionaire activiteiten van Nederlanders". Het mooiste voorbeeld van echt contact tussen de culturen en religies was voor hem de jonge vrouw Kartini. Uit haar briefwisseling en gewone leven met Nederlanders blijkt dat ze een werkelijk verrijkende persoonlijke ontmoeting met levende Nederlanders heeft gehad. Ook al was zij niet formeel tot het christendom bekeerd, zij was voor Tono het prototype van goede dialoog. In 1992 stichtte hij *DIAN, Interfidei*, een centrum voor ontmoeting van religie, met een sterk maatschappijbetrokken inzet. Hij stierf tijdens een conferentie in Ciawi, in de koele bergen ten zuiden van Jakarta. – K. Steenbrink

Koloriet

Lange tijd heeft de Stichting *Koloriet* een prachtige kalender uitgegeven met de belangrijkste feest- en gedenkdagen van de vele in Nederland aanwezige culturen en religies.

Vanaf 2003 kan men deze kalender inzien en downloaden, in PDF formaat, van

www.koloriet.nl. Het is jammer dat er bijna geen foto's in staan.

Charme offensief

Wie slechts de inleiding leest van de Ahmadiyya Koran, denkt dat de Ahmadi's zendingsbewuste, sektarische moslims zijn. Niets is echter minder waar. Op zaterdag 25 januari hield de AAILN haar derde bijeenkomst in het chique Mercure hotel in Den Haag. Elke letter is belangrijk in deze afkorting: *Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam (Lahore) Nederland*: de Ahmadiyya Vereniging voor de verspreiding van de islam, volgens de Lahore-branchen, afdeling Nederland. Een keur van welgestelde en modieus geklede Nederlanders, meestal van Surinaamse afkomst was aanwezig. De gezellige informele sfeer werd nog versterkt door de hartelijke ontvangst en het feit dat jong en oud, man en vrouw ongedwongen naast elkaar zaten.

Ofschoon de Ahmadi's (L) zich een vernieuwingsbeweging noemen, die de ware en zuivere islam willen presenteren, verschillen ze inhoudelijk nauwelijks van de andere (soenni) moslims. Hun stijl en beleving van de islam is kritischer, toleranter, ruimdenkender. Zo worden Boeddha en Confucius ook als profeten erkend, is men tegen oorlog, is de *zakaat* ook voor niet-moslims en zijn alle mensen zusters en broeders, zie: www.aailn.org

Diaconale samenwerking

Onder deze titel hield de *Stichting Theologisch Vormingswerk Amsterdam* op 16 januari jl. een studiedag over de mogelijkheden tot diaconale samenwerking tussen christelijke en islamitische gemeenschappen op lokaal niveau. Het doel van de dag was om kennis en

inzicht te verwerven in de verhouding tussen christelijke diaconale motieven en de geloofsmotieven van rechtvaardigheid en solidariteit uit de Islam.

Niet toevallig verscheen diezelfde dag in het dagblad Trouw een artikel over hetzelfde onderwerp. Daarin kwam naar voren dat diaconie, zoals christenen die vaak bedrijven in de vorm van dienst aan de meest kwetsbare leden van onze samenleving – dak- en thuislozen, illegalen, prostituees – op zijn zachtst gezegd problematisch ligt binnen de islamitische gemeenschap. Dit soort problematiek ligt nog erg in de taboesfeer onder moslims, dat men er zelden de handen aan vuil wil maken. De eerste spreker van de dag, Ömür Taş, werkzaam voor de stichting *Islam en Dialoog*, legde op een heel open en overtuigende manier uit dat bijna alle moslimgemeenschappen nog in de fase zitten dat ze alle zeilen bij moeten zetten om hun leden te helpen zich in Nederland staande te houden in religieus, sociaal en economisch opzicht. De tijd is volgens hem nog niet rijp om maatschappelijke problemen aan te pakken die buiten de eigen geloofskring spelen.

Drs. Miriam Hollander vertelde in haar aansluitende inleiding hoe Nederlandse vrouwen via het *Amsterdams Buurvrouwen Contact* geactiveerd worden om les te geven aan moslimvrouwen en hoe waardevol de onderlinge contacten zijn voor beide groeperingen. De laatste spreker van de dag, de politicoloog Hasan Yar, hield een referaat over centrale motieven uit de islam, verwant aan de christe-

lijke diaconale bekommernis, en overmogelijke aanknopingspunten met die diaconie.

De deelnemers aan de studiedag, in meerderheid christenen maar met een goede aanwezigheid van moslims, hadden bijna allen veel ervaring in de samenwerking op diaconaal vlak en dat was in de plenaire sessies goed te merken. Het is jammer dat het om nog maar zo weinig mensen uit beide geloofsgemeenschappen gaat. Maar zoals werd gezegd tijdens de dag, kan het samen optrekken op het vlak van diaconie de broodnodige ervaring opleveren van *samen staan we sterk*. Laten we hopen dat moslims en christenen elkaar inderdaad steeds beter weten te vinden wanneer het gaat om de zorg voor de meest kwetsbaren in onze samenleving. – Gerard Moorman

Oorzaak moord op monniken

In maart 1996 werden in het Atlasgebergte in Algerije zeven franse Cisterciënser-monniken vermoord. De officieuze, zo niet officiële lezing was dat zij waren vermoord door de GIA (Islamitische Gewapende Groep) ‘uit haat voor het christelijke geloof’. De gezaghebbende krant *Le Monde* van 24.1.2003 geeft bij monde van abt A. Veilleux een totaal andere visie op dit gebeuren. Volgens hem zijn de monniken het slachtoffer geworden van de Algerijnse Geheime Dienst, die hen had laten ontvoeren, met de bedoeling hen later elders weer op te halen. De stoorzenders (monniken) moesten verdwijnen en de geheime dienst zou door een geslaagde operatie haar efficaciteit kunnen tonen. Door misverstanden en mis

communicatie met plaatselijke groepen rebel len hebben de monniken deze operatie met de dood moeten bekopen. De argumenten voor de hypothese lijken waarschijnlijk. maar de

Algerijnse noch de Franse regering zal deze uitleg nooit bevestigen.

bron: *Le Monde* 24.1.2003

DE EXECUTIEVE VAN DE MOSLIMS VAN BELGIË

De Executieve is ondanks vele vragen aan hen van binnen en van buiten de organisatie, aardig op weg een model te worden van integratie van de islamorganisaties in een Europees samenlevingsmodel. Het Belgische model van integratie van de islam bestaat erin hen te vragen om gesprekspartners te kiezen die met de overheid kunnen communiceren en deze vervolgens als gesprekspartners en hoofd van eredienst te erkennen. Hoe dat werkt, moge blijken uit ons gesprek dat wij hadden met de voorzitter van de Executieve, de Heer Nordin Maloujammoum. Ik had een onderhoud met hem op een Ramadandag in zijn bureel van de Executieve op de derde verdieping van het Rouppeplein nr. 16 in Brussel, niet ver van het Zuidstation en zijn bruisend wijkleven.

In voorbereiding op mijn gesprek raadpleegde ik de website van E.M.B.

De rijk gestoffeerde website, te vinden onder www.embnet.be, geeft de internetbezoeker alle informatie over de samenstelling en zijn leden, de werking van departementen, de agenda, persmededelingen, theologische vragen, consultatiemogelijkheden en open brieven, kortom alles wat de E.M.B. aangaat. Volgens de website telt België momenteel 413.392 moslims, waarvan 229.605 van Marokkaanse oorsprong, 135.320 van Turkse oorsprong en 48.467 uit andere nationaliteiten. Zo vond ik onder meer ook bij de rubriek 'open brieven' een antwoord van de E.M.B. aan de voorzitter van de Gemeenschapssenaat van het Belgisch Parlement en van de zogenaamde 'Opvolgingscommissie', de Heer Armand De Decker. Deze open brief van 28 juni 2002 werd geschreven naar aanleiding van een rapport van het zogenaamde 'Comité R'. Dit stelde 'dat de Belgische inlichtingsdiensten zich interesseerden voor het feit dat instellingen van de Executieve zouden aanleunen bij fanatieke, extremistische, fundamentalistische, islamitische en radicale bewegingen'. De brief vroeg daarom een gesprek met de voorzitter en de voornoemde senaatscommissie, en herinnert de senaatsvoorzitter uitdrukkelijk aan: 'onze gehechtheid aan de waarden en principes van onze Rechtstaat en van onze democratie, die wij blijven verdedigen, ongeacht de omstandigheden. Voor de toekomst streven wij naar een harmonieuze samenleving tussen alle groepen in onze maatschappij.'

De E.M.B. wil ingebed zijn in de Belgische samenleving en er zijn bijdrage leveren. De bovenvermelde brief toont in zijn aangehaalde citaten aan waar het de E.M.B. om gaat. Deze toon van zich in het Belgische samenlevingsmodel door zijn hele werking te integreren klinkt ook door in ons gehele gesprek dat we met de Heer Maloujahmoum mochten hebben. Bij de inleiding van ons gesprek stelde ik dat ik de huidige werking van de Executieve aan de lezers van *Begrip* wilde voorstellen, zoals hij die op dit ogenblik ziet. Ik stelde hem dan ook voor om niet in te gaan op vragen van ontstaan, waarover we reeds spraken in vorige nummers van *Begrip*, noch vragen te stellen over de algemene werking waarover we de mogelijke gegevens kunnen vinden in de website, noch over discussies binnen of buiten de islam in België omtrent de Executieve. Van beroep inspecteur bij het Ministerie van Financiën, zoals de website hem voorstelt, klinkt rust en evenwicht door in de antwoorden vanaf het begin van ons gesprek.

Wie zijt U als Executieve van de moslims van België ?

'De Executieve is het hoofdorgaan van de eredienst van de moslims van België en de officiële gesprekspartner van de moslims met de overheden en andere instanties. Hij werd opgericht na de verkiezingen door de moslims van 1998. Zijn werking is bepaald door de Koninklijke besluiten in het Belgisch Staatsblad van 3 en 4 mei 1999.'

Zo begint Nordin Maloujahmoum, die vlot tweetalig is. Nederlands en Frans, het gesprek.

'De E.M.B. is de officiële gesprekspartner met de Belgische overheid voor alle materies die de godsdienst en het samenleven van de moslims betreft op het gebied van unies van moskeeën en de contacten met de imams, het onderwijs en de islamleerkrachten en hun vorming, de moslimconsulenten in hospitalen, bij het leger en in het gevangeniswezen. Ook toekomstige Nederlandstalige en Franstalige uitzendingen bij Televisie en Radio over de

islam vallen onder verantwoordelijkheid van de E.M.B.

Wat zijn de relaties van de Executief met de vele moslimverenigingen in België?

Naast de Executief zijn er zovele andere verenigingen, zegt de voorzitter. Zo zijn er bijvoorbeeld de Unies van Moskeeverenigingen van Brussel, Luik, Charleroi, Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen. Het zijn deze Unies die verantwoordelijk zijn voor de werking van de moskeeën.

Zij vormen dan weer samen zogenaamde Belgische federaties van unies van moskeeën, waarmee wij dan onze contacten hebben. We hebben binnen onze Executief verantwoordelijken voor de contacten met de Turkse moskeeën van Diyanet en Milli Görüs, iemand voor de Marokkaanse moskeeën en iemand voor de moskeeën van andere nationaliteiten zoals de Pakistaanse moskeeën. Zij vormen het zogenaamde departement van Eredienst. Dit departement stelt statuten op, stelt de pro-

cedures van erkenning vast, werkt beheerssystemen uit voor de 300 moskeeën van België. Het staat onder meer ook in voor belangrijke islamitische gebeurtenissen zoals het vastleggen van begin en einde van de Ramadan in België, wat dit jaar voor de eerste keer gebeurde door ons pas opgerichte Comité van theologen. Daarbij is er ook de liga van de imams van België. Wij zijn thans in bespreking voor de statuten voor de imams, hun werving, hun opleiding en hun benoeming. Imams kunnen slechts loon ontvangen als hun moskee is erkend. De erkenning van de eerste 75 moskeeën is dit jaar (2002) gebeurd.

Met al deze organisaties aan de basis en koepelfederaties staan wij in contact: zij naar ons toe en wij naar hen toe. Dit contact is niet louter een los contact maar ook formeel gezien geven wij bijvoorbeeld richtlijnen bij gelegenheid van het vrijdaggebed die voor alle moslims bestemd zijn. Zo hebben we bijvoorbeeld naar aanleiding van 11 september 2001 een mededeling doorgegeven voor het vrijdaggebed.

Dit hebben we ook gedaan voor de islamleerkrachten in het onderwijs, omdat ook het islamonderwijs onder onze bevoegdheid valt. De opleiding van islamleerkrachten is al meerdere jaren, en zelfs al voor de Executief in deze vorm bestaat, een verantwoordelijkheid waar wij zelf voor instaan.

Welke is de sociale en socio-culturele impact van de Executieve van de moslims?

We moedigen ook de moslims aan om zich sociaal en cultureel te organiseren. Daarvoor

is een bijzonder Departement binnen onze werking verantwoordelijk. Zo hebben wij moskeeën, de leerklassen islam en ook de sociale verenigingen uitgenodigd om geld en goederen, zoals bijvoorbeeld snoepgoed, in te zamelen tijdens de Ramadan voor de gevangenen in de gevangenissen, waar de moslim aalmoezeniers (zoals de benaming nog heet op de website), ze dan persoonlijk aan de gevangenen bezorgen.

Wenst de Executief ook initiatieven te nemen naar de Kerken en andere godsdiensten?

Het is de bedoeling van de Executief om ook goede relaties op te bouwen met de Kerken en onder meer het jodendom in België. Dit hebben wij reeds proberen te doen vanaf het begin van ons bestaan als Executief. Wij leven immers in een maatschappij waar we ook met andersgelovigen het leven delen. Daarom is het belangrijk ook naar hen bruggen te bouwen. Zulke bruggen bouwen is belangrijk voor ons als moslims en ook voor de niet-moslims in onze richting. U weet trouwens dat wij onlangs in september samen met de Katholieke Universiteit van Leuven en de katholieke organisatie Kerkwerk Multicultureel Samenleven gezamenlijk een colloquium hebben georganiseerd over de dialoog van het samenleven van moslims en christenen aan de basis. Deze *convivialité* van christenen en moslims vinden wij heel belangrijk, en daarom hebben wij er aan meegewerkt.

Welke zijn de hoofdagenda-punten geweest in het nabije verleden?

De prioriteit op dit ogenblik ligt bij ons in de goede organisatie van het islamonderwijs en ten tweede - maar even groot in waarde - in de begeleiding van de imams in de door ons erkende moskeeën. De opleiding van de imams is op dit ogenblik nog een knelpunt waarover wij discussiëren. Voor de toekomst van de moskeeën zal de opleiding van de imams volgens ons zeer belangrijk zijn.

Als ik inbreng dat in Nederland omtrent de opleiding van de imams ook gesprekken en onderzoeken bezig zijn en men daar ook kortere en langere kansen voor bijscholing van de imams in functie nu reeds inricht, zegt hij dat zulke projecten thans vormen van gesprek zijn in hun eigen midden. Belangrijk is daarbij ook de imams de taal van de Nederlandstalige of Franstalige bevolking ter plaatse zullen moeten leren. Van beide zijden, zowel van de plaatselijke bevolking als van de moslims die er deel van gaan uitmaken, wordt dan begrip en openheid gevraagd. Voor de integratie van een moslimgemeenschap ter plaatse zal ook van de imam van de plaatselijke gemeenschap de nodige taalkennis gevraagd worden.

Welke zijn de prioriteiten van de Executieve naar de toekomst toe?

Op de eerste plaats willen wij naar de toekomst toe onze instellingen uitbouwen en versterken. Tegelijkertijd willen wij de relaties, zowel binnen de moslimgemeenschap als naar buiten toe met de Belgische maatschappij waarin wij leven, verder intensiveren en uitbouwen. Wij hebben geen andere keuze. Meer nog, voor wat de contacten in de Belgische

maatschappij betreft, is dat als democraat onze plicht. Daarbij willen wij dat doen met alle groepen uit het maatschappelijk leven, zowel de Kerken van katholieke, protestantse en orthodoxe zijde als ook met de vrijzinnigen. Wij denken immers dat wij als moslims met onze godsdienst en met onze waarden een rol te spelen hebben in deze maatschappij.

Het islamonderwijs als prioritair agendapunt in België

Naar het slot toe van ons gesprek raken we het op dit ogenblik in België hete agendapunt aan van het islamonderwijs. Onlangs op een bijeenkomst van de Focolari in Rotselaar zei Kardinaal Danneels uitdrukkelijk dat islamonderwijs niet mogelijk is in de katholieke scholen. Die maken thans 75% van het onderwijsaanbod in Vlaanderen uit. Daartegenover stelde de voorzitter van de Vlaamse liberalen, de V.L.D., Karel De Gucht, dat volgens zijn partij het islamonderricht in katholieke scholen moet kunnen. Katholieke tijdschriften als *Kerk en Leven* noemen het een onderdeel van een spelletje 'kerk pesten' of men spreekt 'van antikerkelijk geïnspireerde acties van de Belgische antikerkelijke vrijzinnige beweging' die in de huidige regeringen (Federaal, Vlaams, Waals en Brussels Gewest) veel invloed heeft. Een socialistisch politicus, de kamervertegenwoordiger van Marokkaanse origine Chokri Mahassine, vond dan weer dat men desnoods eraan moest gaan denken om eigen vrije islamitische scholen op te richten. Ik vroeg naar aanleiding van deze uitspraken

welke de standpunten zijn van de Executieve in het islamonderwijsdebat van dit ogenblik. Volgens onze gesprekspartner is het probleem van het islamonderwijs in katholieke scholen gelegen in het feit dat de katholieke scholen in hun onderwijsproject als doel hebben het katholiek geloof te onderwijzen aan de leerlingen en de evangelisatie mogelijk te maken. Hun probleem is het feit dat zij, wanneer zij moslims aanvaarden, verplicht zullen zijn om ook de lessen zedenleer te aanvaarden die een leer onderwijzen zonder God. Dat is voor hen niet aanvaardbaar. De zogenaamde in Frankrijk geroemde *laïcité*, die aldaar een neutrale plaats inneemt, is in Vlaanderen, Brussel en Wallonië niet neutraal, maar strijdend antikerkelijk en vraagt een plaats naast kerken en godsdiensten. Op dit ogenblik lijkt het erop dat zij nochtans samen met de moslims in het katholiek onderwijs wensen binnen te komen. Daarom zou het goed zijn dat wanneer katholieken de moslims aanvaarden als mensen en leerlingen, zij hen ook zouden aanvaarden met hun godsdienstige eigenheid. Waarom kan bijvoorbeeld in een Brusselse katholieke school met 99% moslims niet de islamleer onderwezen worden, en moet er daar nog katholieke godsdienst onderwezen worden? We weten dat er zo meerdere plaatsen zijn. Heeft het dan belang om aan die jongeren nog katholieke godsdienstles te geven? Zouden wij als moslims en christenen, die als kinderen van Abraham in dezelfde Ene God geloven, niet samen kunnen werken aan het innemen van onze plaatsen als godsdiensten in deze geseculariseerde maatschappij en samen opko-

men tegen de negatieve aspecten van deze secularisatie? vroeg hij zich af.

Welke is uw droom voor de toekomst van de Islam in België?

Het is mijn droom dat eens de dag zal komen waar op moslims in België zullen aanvaard worden als burgers en medeburgers, niet als migranten. Ik droom ervan dat dan ook de islam in dezelfde positie en gelijkwaardigheid zal komen te staan als de andere godsdiensten in België, in termen van erkenning en geldelijke mogelijkheden, maar ook en op de eerste plaats in termen van aanvaarding door de maatschappij als islamieten zoals we zijn.

Als ik opper dat het Abrahamhuisproject in Genk probeert te onderlijnen dat wij als christenen, joden en moslims samen ons zien als elk een deel van de 'Abrahamitische godsdienstige stroming', zegt hij: 'moet het niet onze bedoeling zijn dat wij als monotheïstische godsdiensten elkaar dragen?' En, zo vervolgt hij, is het dan geen realistische droom, ja moet dat ook niet ons doel zijn, om dan vanuit dat besef met de Kerken en de joden samen op te komen voor de armen, kleine mensen en de verdrukten hier in België, en overal ter wereld? Ons doel is toch om hand in hand, samen in geloof in de Ene God op te komen voor rechtvaardigheid voor alle mensen...

Zijn droom klinkt nog na als ik in de auto het drukke Brussel uitrij en me realiseer hoe zeer de dromen van christenen en moslims die met ons het maatschappelijk leven delen, op elkaar gelijken. — Simon Lambregs

BOEKEN

Europa en islam

W.A.R. Shadid & Pieter Sjoerd van Koningsveld (eds.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: the Position of Islam in the European Union*. Leuven: Peeters, 2002. 211 blz., 32.00 euro, ISBN9042910895

Aan hun inmiddels reeds indrukwekkende reeks over nieuwe moslims in Europa hebben Shadid en Van Koningsveld weer een nieuw deel toegevoegd. Veertien bijdragen bespreken dertien landen (twee gaan over Zweden) en dan met name de verschillende posities van Europese landen over religie in het algemeen en in samenhang daarmee, de positie ten opzichte van de islam. In een inleidend artikel onderscheidt de Italiaan Ferrari drie modellen: a) de bijna absolute scheiding met Frankrijk als belangrijkste voorbeeld, b) de concordata-landen, vooral de zuidelijke, katholieke meerderheidslanden als Italië, Spanje en c) de landskerken in de Scandinavische landen, Engeland, Duitsland, Griekenland. Tussen absolute scheiding van religie en staat en de nauwe banden tussen een bepaalde religie en de staat, blijken toch weer vele mogelijkheden. België, door Ferrari gerangschikt onder de 'separatisten' (blz. 6) blijkt in de bijdrage van Marie-Claire Foblets en Adriaan Overbeke juist toch weer een sterke band tussen religie en staat te hebben. Als compensatie voor het verlies aan goederen tijdens de Franse revolutie, krijgt de Belgische katholieke kerk allerlei faciliteiten, zoals een inkomen voor de geestelijkheid en onderhoud voor de gebouwen. Dat is in de loop der tijd uitgebreid tot protestanten en joden. In

1974 werd de Islam als religie erkend. Financiële voordelen die aan deze erkenning verbonden zouden moeten zijn, werden uitgesteld omdat de belangrijkste voorwaarde, die van één vertegenwoordigend lichaam voor alle Belgische moslims, niet was verwezenlijkt totdat in mei 1999 de ook in dit blad reeds meermalen besproken Executieve was opgericht. Deze voorwaarde is aangevochten bij het Europese Hof van justitie, die in twee soortgelijke gevallen, namelijk over Griekenland en Bulgarije al beslist heeft dat een verdeelde religie geen representatief lichaam hoeft te hebben om toch normale relaties met een staat te onderhouden. Dit zou dus de nogal stevige eisen, om niet te zeggen brute ingrepen, van de Belgische regering ten opzichte van de Executieve aardig kunnen temperen! Het boek geeft fascinerende kijkjes in een aantal niet zo vaak beschreven moslim-gemeenschappen, zoals die van Zweden, Denemarken en Griekenland ('geen etnische maar een religieuze minderheid'). Daarnaast geeft het vooral een inventarisatie van de onvolledige scheiding van religie en staat in de besproken landen en de problemen die moslims hebben om in de bestaande categorieën te vallen: moeten imams als gewone werknemers worden beschouwd of gelden voor hen, mede gezien het recht op godsdienstvrijheid, andere normen (Denemarken blz. 26)? Boeiend is steeds ook weer het politieke spel van geven en nemen bij de vertegenwoordigende lichamen: de staat wil graag duidelijkheid, overzichtelijkheid en controle, terwijl de moslimgemeenschappen graag erkenning, visa en financiële en andere

faciliteiten (bouwvergunningen) willen. Eigenaardig vond ik het dat de weinige financiën die waren toegezegd nog in niet meer gebruikte Belgische Franken werden weergegeven (blz. 125). De aantallen zijn vaak gissingen en niet gelijk getrokken (op blz. 77 zijn er 250.000 moslims in Zweden; op blz. 107 zijn er dat tussen de 300.000-350.000). In een reeds zeer waardevolle serie is dit wederom een boeiende serie bijdragen. - Karel Steenbrink

Nezar AlSayyad en Manuel Castells, *Muslim-Europe or Euro-Islam*. Politics, Culture and Citizenship in the Age of Globalization. Lanham, Maryland (USA): Lexington Books, 2002, 204 blz., ISBN 07391-00338-5, US \$ 24.95
Van de 11 auteurs van dit boek wonen en werken er drie in Europa (Engeland, Frankrijk en Duitsland), één in Egypte, de rest in de Verenigde Staten. Deze zeven 'Amerikanen' houden zich voornamelijk bezig met algemene beschouwingen over de mogelijkheid van een Euro-islam, dan wel een segregatie van moslims als onaangepaste burgers van het verre Europa. Snorrende titels van bijdragen dus zoals: 'botsing der culturen of co-existentie?' Een bijdrage over 'Intellectuals and Euro-Islam' (166-192, laatste en dus conclusie?) blijkt als twee voornaamste denkers Marx en Habermas te hebben. Af en toe wordt het toch wat concreter. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het bijtende commentaar dat Bassam Tibi heeft op het voorstel van de Duitse Arabist en Islamkenner Tilman Nagel. Deze heeft gesuggereerd dat het verouderde en vrijwel nergens meer toegepaste islamitisch systeem van 'beschermden gemeenschappen' (dhimmi), die onder eigen bestuur vallen, maar binnen hun maatschappij slechts beperkte rechten hebben, nu in Europa ook op

moslims zou kunnen worden toegepast. "Met andere woorden, ze moeten maar voor eeuwig vreemdelingen blijven" (blz. 38). - Karel Steenbrink

Inleiding islam

H. Beck, *Islam in hoofddijnen*. Meinema, Zoetermeer 2002, 115 blz., ISBN 9021139006, EU 12,00

Eind 2002 verscheen het boekje *Islam in hoofddijnen* van de Tilburgse hoogleraar fenomenologie Herman Beck. Het boekje vormt een eerste deel uit een nieuwe serie van Meinema waarin in kort bestek diverse religies en thema's uit de theologie de revue passeren. *Islam in hoofddijnen* geeft een beknopte en klassieke inleiding tot de Islam aan de hand van de vertrouwde thema's van Koran, leven van Mohammed en de vijf zuilen van de islam. Twee hoofdstukken over de geschiedenis van de islam en de situatie van moslims in Nederland completeren het geheel. Het boekje leest prima, is helder en beknopt en geeft een aardige inleiding tot de islam voor beginners, maar voegt niet werkelijk iets nieuws toe aan wat er inmiddels over de islam op de Nederlandse markt is verschenen. Het meest originele gedeelte staat misschien wel in de laatste tien pagina's waarin Beck een overzicht geeft van de ontwikkeling van het Nederlandse islambeeld. Hij zet daarbij vier verschillende beelden naast elkaar (rooms-katholieke, protestants, koloniaal en seculier) en laat zien hoe deze door de eeuwen heen hebben doorgewerkt in de Nederlandse beeldvorming over de islam. - M. Frederiks

Turkije als paradijs der vromen

Adil Ozdemir en Kenneth Frank, *Visible Islam in Modern Turkey*, MacMillan Press LTD/St. Martin's Press LLC Londen/New York 2000, 260 p. ISBN 0-333-69996-

De auteurs van het boek, een moslim en een christen, willen bezoekers aan Turkije iets leren over de islamitische cultuur en praktijk

in dat land. Daarbij willen ze de islam op een intelligente manier aan moderne mensen presenteren. Tevens signaleren ze een probleem. Hoe kunnen secularisatie, de basis van de moderne Turkse staat, en religie, de terugkeer van de Islam in het publieke domein van de Turkse samenleving, op een goede manier samengaan? Het is het kernprobleem van de huidige Turkse samenleving, waarin we de spanning tussen de geseculariseerde elite, de erfgenamen van Ata Turk en de andere lagen van de bevolking, nu de stemmers op de AK partij van Erdogan herkennen.

Het boek probeert naar eigen zeggen de islam op een feitelijke, frisse en niet-apologetische manier de moslims en niet-moslims te beschrijven, die toch in overeenstemming is met de traditie. En daar herkennen we de zojuist aangegeven spanning tussen geseculariseerde en niet-geseculariseerde opvattingen over de verhouding tussen godsdienst en samenleving weer. Is islam alleen religie en dan privé beleefd en hoofdzakelijk individueel uitgeoefend, zoals de geseculariseerde elite wil? Of moet ze juist de hele samenleving omvatten en bepalen, zoals ze dat op ideale en perfecte manier deed in de tijd van de profeet Mohammed, zoals het niet-geseculariseerde deel van de bevolking wil? Helaas wil de heersende elite geen verandering van de politieke status-quo i.c. democratie.

Het overgrote deel van het boek geeft een beschrijving van de praktische verschijningsvormen van de islam in Turkije. Deze beschrijving is thematisch en behandelt naast de vijf zuilen (*shahada*, *salat*, *zakaat*, *saum* en *haddj*) ook onderwerpen als reiniging, begraven, soefi orders, *sadaqa* (aalmoezen) en moskeebouw. Het is fijn om nu eens in detail te ontdekken wat er gebeurt bij het dagelijkse gebed, het vasten of de rituele reiniging. Het is prettig om concreet uitgelegd te krijgen waarom een moskee gebouwd is zoals

hij gebouwd is, om te ontdekken wat *sadaqa* eigenlijk is of waarom de Ramadan zo'n speciale periode is. Want ik stel me zo voor dat als je dit boek in Turkije leest, je direct herkent wat er om je heen gebeurt! En in Nederland zul je als je in een multiculturele wijk woont, ook veel van wat je (Turkse) moslimburen doen beter begrijpen. Handig zijn ook de bijlagen, die veel meer informatie geven over de behandelde onderwerpen.

Het boek is helder en vlot geschreven. Toch worden geloof en praktijk van de Turkse moslims te ideaal beschreven. Waar is de hartstocht en jaloezie tussen mensen? Waar de criminaliteit en het nachtleven? Waar staat het leven in Turkije haaks op het geloofsmodel van de profeet en hoe komt dat? Waarom die huidige economische crisis en haar wortels in de overal aanwezige corruptie? Want af en toe wordt Turkije toch te veel geschetst als welvarende en gelukkige, want vrome islamitische familie.

Ane Mulder

IQTIRAAB: TOENADERING TOT ELKAAR

Evenementen

Zaanstreek

22 maart: 'Wereldreis door de Zaanstreek' met o.m. rondleidingen door de Sultan Ahmet Moskee en op bezoek bij de Alevitische Bektasj Vereniging. Info: 075-6120223

Cursussen IUR

De bekende Neyspeler Sencer Derya geeft een cursus voor het bespelen van de *ney* bij de Islamitische Universiteit Rotterdam(IUR). De *ney* is een van de belangrijkste muziekinstrumenten die bij de Mevlavi orde gebruikt worden.

Tazhib (Illuminatie) Cursussen

Melike Karaaslan geeft *Tazhib* cursussen. De cursussen beginnen in de week van 13 januari: zes uur per week, 24 uur per maand. Kosten van de cursus: Euro 100 per maand.

Dr. Mehmer Refii Kileci geeft cursussen **arabische kalligrafie** (*Soeloes-* en *Nasch-*stijlen) op donderdagavond, tussen 18.00 en 20.00 u.; de cursus is zowel theoretisch als praktisch.

Inschrijving vanaf de week van 13 januari. De kosten bedragen Euro 25 per maand (2 uur per week).

Cursus Islamitische Beeldende Kunst

De Islamitische Universiteit Rotterdam organiseert begin 2003 een cursus in de Islamitische Beeldende Kunst (schilderij, kleuren, ...). De cursusleider is de Irakese kunstenaar de heer S. al-Basri.

Voor inschrijving kunt u de administratie van IUR bellen op tel. 010-4854721
info@islamicuniversity.nl

Islamitische wet

De antropologie van de islamitische wet. Conferentie aan de Leidse Universiteit van 14 tot 16 maart 2003. Info: 071 527 7905

Spiritualiteit in gemeenschap

De Riban-school, gelieerd aan de internationale Mevlevi Orde, organiseert van 2 tot 6 april een lenteseminar over 'spiritualiteit in gemeenschap'. Leiders: rabbi Shefa Gold, leraar joodse meditatie en Raymond O'Regan, yoga leraar, specialist van Oosterse en Afrikaanse drums. Info: 0529-408300

Schoonheid en geluk

Tentoonstelling over persoonlijke zoektocht naar geluk binnen de Islam: de weg van schoonheid en geluk.

Vanaf 20 april 2003 in het Wereldmuseum te Rotterdam, Willemskade 25. Info: 010-2707172

Bekering

Gender en bekering tot de islam. Workshop aan de Universiteit van Nijmegen op 16 en 17 mei 2003. Info: 071 527 7905

Multiculturele uitdaging

Het Islamitisch Instituut voor Maatschappelijke Activering(IHSAN) organiseert op 5 maart in Groningen een conferentie over dit onderwerp in samenwerking met christelijke en humanistische MA organisaties en de Raad van Moskeeën. Info 073- 6 139 207; bgg 073-6134134 zie ook www.ihsan.net

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159